

The Asiatic Society Of Bombay

THIS MANUSCRIPT HAS BEEN ADOPTED FOR

MICROFILMING BY:-

SHREE P.H. KARANI

Date 17-10-2008

325/19/2

अथर्ववेदजीवनसटीकप्रारंभः ग्रंथसंख्या १२००

श्रीगणेशायनमः ॐ नमः शिवाय नत्वा शिवं चिरं जां तां तां केणैरि संज्ञितं वेद्यजीवनकाव्यस्य दीपिकां प्रतनोम्यहं १ ग्रंथरुद्धिनिश
चारपरिपालनाय ग्रंथादौ मंगलमाचरति प्रकृतिमिति इति तत्किमपि अनिवार्यं धामते ज्ञानिराकाररूपं वा युष्माकं मंगलं दिशतु
मंगलं श्रेयसि श्वेते इति विश्वं दिशः अतिसंगे आदिषिलोऽतः स्य निराकारास्य साकारत्वमाह किं विशिष्टधाम प्रकृतिसमगगात्रा
प्रकृत्या स्वभावेन सप्तगानि संहराणि गत्राण्यवयवायस्य तत्प्रकृतिः सहजे यो नावमात्ये परमात्मनीतिः विश्वइत्यभिधात्वात् प्रकृति
इति वापदुद्धेदः किं प्रकृतधाम प्रकृतिपरमात्मरूपं अतएवाह पुनः किं विशिष्टधाम रमायाः प्रतिपात्रे रमायाः लक्ष्माक्ष्माः प्राति
पात्रे प्रीतियोग्यं प्राजने वा उक्तं च पात्रं तु प्राजने योग्य इति विश्वः पुनः किं विशिष्टं इयामलंगमवर्णं कृष्णार्यं रमायं वा उक्तं च
द्वारधनयं इयामलंगं तां तन्निमित्तं अथवा इयामलंगं स्वच्छं इयामलंगं च के स्वच्छे इति विश्वः तत्कियस्य पादाचरणावरुणकमलसी
ला आरक्तकमलशोभा दधते धारयतः घृणत हरजटा लीलांगारिगचरंगेः प्रणतो यो हरः शंकरस्तस्य जटाली जटा यं किं स्तस्यां यो गो
प्रकृतिसमगगात्रं प्रातिपात्रं रमायादिशतु किमपि धामः इयामलंगमंगलं वः अरुणकमलसीलां यस्य पादौ दधते प्रणत हरज
टाली गंगतरंगैः १ रत्नं वामदशादशां सरस्वकं श्रीमत्पद्मगास्यदं स्पष्टा दशावाङ्मता गवतो भगस्य भाग्यं भजे यद्वक्तेन मया
घटस्तनिघटी मध्ये समुत्पाद्यते पद्यानां शतमंगना धरसुधास्पृधा विधानोदुरं २

गो गंगामंस्तः रिगान्क्राडयः तुरंगस्तत्र गंगस्त गंगामंस्ततुति विश्वः अर्धोत्पन्नं बहुद्वादिस्य श्वेति दीप १ मंगलं तरमाह
रत्नमिति तद्गवतो भगस्य भाग्यं भजे तदिति प्रसिद्धं भगं श्वयादिकं विद्यते यस्यासौ भगवान् तस्य भगवतः भगमं श्वयं माहात्म्य
ज्ञानवैराग्ययोनिषु यशोवीर्यप्रयत्नेच्छास्त्रीधर्मरतिष्विति विश्वः भगो महादेव हरस्मरहर्गो भगः रूम्बकः स्त्रियुरांतकः भाग्येश
मात्मकं भाग्यशक्तं कर्मणीति विश्वः किं विशिष्टं भाग्यं वामदृशीं स्त्रीणां रत्नं स्त्रीरत्नमित्यथ उक्तं च माकंदेयपुराणे स्त्रीरत्नभक्तो
चादेवी लोके मन्यामहवयमिति वामदृशमिति यतश्च निधारणे पृष्टा तथा दशासरस्वकं श्रीमत्पद्मगास्यदं श्रियाशोभया युक्तैः
सप्तशृंगार्यः पर्वतः स आस्पदं स्थानयस्यत पुनः किं विशिष्टं स्पष्टाः दशावाङ्मता गवतो भगस्य भाग्यं भजे यद्वक्तेन मया
घटस्तनिघटी मध्ये समुत्पाद्यते पद्यानां शतमंगना धरसुधास्पृधा विधानोदुरं २

ग्रंथरुद्धिग्रंथस्य प्रयोजनमाह दिवाकरमिति वयकाव्यवत् वेद्यजीवनं कुर्मदस्य वयः काव्यादित्यनेन शृंगारादियुक्तमन्त्रेति व्यत्यते
अं वेद्यजीवनमित्यनेनायुर्वेदत्वं प्रतिपादितं तेनात्रायुर्वेदस्य प्रयोजनसंबंधी करिणस्तेष्वत्र केन दिवाकरस्यैः लोमिबराज कविः पि
ताच कया रोग्यारोग्यसमीहया आतुराणां सारोग्येच्छया ३ तथेति यद्यपि उज्जनाईष्टारः सति तथापि ग्रंथां क्रियते हि युक्तो यमथः
दस्युभयात् चौरमयात् लोकोदैन्यवादिनिव नवर्तते इवेत्यत्रेति वापादः इदं लोके ४ अथ सर्वेषां मनधिकारित्यमाह येषा
मिति येषांचेतो ललनासनलुगं तथा साहित्यसुधासमुदे साहित्यमेव सुधासमुदः दुरालोभत्वात् तन्नमगं तेषुराः मम
प्रयासात् काव्यबंधक एतन्नुदिति वितक्केः किं ज्ञास्यति यथा धावारवधुविलासान् वरंगनानात्रज्ञास्यति विलासोभावलीलयो

दिवाकरप्रसादेन रोग्यारोग्यसमीहया समासेन वयं कुर्मकाव्यवद् वेद्यजीवनं ३ तथापि क्रियते ग्रंथसंति यद्युज्जनाः
न हि दस्युभया लोके दैन्यवानि न वर्तते ४ येषां नन्वतो ललनासुलुगं भगं हि साहित्यसुधासमुदे ज्ञास्यति ते किं महत्प्र
भासानेधोयथा वारवधुविलासान् ५ गदगं जनाय चतुरेश्वरकाद्यैः मुनिभिर्नृणां करुणाया कथितं यत् अखिलं लि
खामिरवतुत्प्यरहस्यं स्वकपोलकल्पितमिहास्ति निर्वचिन् ६ गुरोरपीता खिलवेद्यविद्यपीयूषपाणिः कुशलः क्रिया
स्त गतः स्प्रहाधैर्यधरः रूपालुः शुद्धोपिकारी मिषगीदृशस्यात् ७

रिति विश्वः प्रमदाप्राप्तिनीकां ता ललनाचनितं विनीत्यमरः बालाय थावामदृशां विलासानिति वाः ५ ग्रंथरुद्धात्मकृतिप्रमा
णयति गदगं जनति चरकाद्यैर्मुनिभिः गदगं जनाय परो गनायाय यत् कथितं तस्य रहस्यं अखिलं लिखामि स्वकपोलकल्पितं
मिह किंचिन् चरकाद्यैरिति आदिग्रहणादिद्वयं चरकस्तत्कृत्वा गतेऽप्यो ज्ञेयं उभयवाः श्रिवेज्ञादयः गदः इति रोगः पाप्माज्वरो
व्याधिविकारो दुःखमामय यस्मात्तं कृदाबाधाः शब्दाः पर्यायवाचकाः इति गंजनं पीडलं गंजनं शब्दपीडनाद्यैर्वाहं ग्रंथरुद्धे
रुचिं बुरुहस्य तत्त्वितनयनं रज्जुं रज्जुनेययति धातोरनकार्यत्वात् नानाज्ञानं वा गंजातुमदिराग्रहमित्यत्र वत्ययः किं भूतेश्वरकाद्यैश्चतु
रैः कुशलरिति ६ गुरोरिति गणीति हितमुपदिशति इति गुरः आयुर्वेदाभ्याय कुशलस्तस्मादधीता अखिलं वेद्याय नमः पीयूषपा
णिरमृतहस्तः क्रियास्तवमनादिषु कुशलः गतस्प्रहो निस्प्रहः धैर्यधरो धैर्ययुक्तः रूपालुः शुद्धवायवाग्मनाभिः इदं कथितं यत्
वेद्यः अधिकारी ७

327/1912

वैद्यरूपमाह आदौ इति निर्दिश्यते व्याधिरनेनेति निदानं निदानशब्देनात्र निदानपूर्वरूपस्योपज्ञायं संप्राप्तयोगाद्व्यंते तेन व्याधिनि
श्रवयंसा व्यासाध्ययाप्यारब्धं ततः पश्चात्साध्यमुपाचरेत् अर्थाद्याप्ययापयेत् असाध्यपरित्यजेत् ८ मूर्खवैद्यस्याप्यधिनिषेध
ते औषधमिति ज्वरपाडितारोगपाडितामृद्वेद्यानां मूर्खवेद्यानां औषधत्यजंतु औषधोजातिमात्रे सुरजातिमात्रे सुरजातो
सर्वमौषधमित्यमरा कनिब साधकः परसंसर्गसंसर्गकलत्रमिव कलत्राणि भाययोरिति विश्वः ९ यथ्यमिति यथ्यदिते आ
हारविहारदिके सति औषधनिकेपेण वैक्लिन्किमपीत्यर्थः पथ्य अस्ति औषधनिषेवणं किंकिमपि उक्तं च विनापि निषेजेत
व्याधिपथ्यादेव निवर्तते ननु पथ्यविहीनानां निषेजानां ज्ञातेरपीति औषधोजातिमात्रे सुरजातो सर्वमौषधमित्यमर १० गोमुचि

आदौ निदानविधिना विद्वद्वाद्याधिनिश्रवयं ततः साध्यं समासेत पश्चाद्विषयगुपाचरेत् ८ औषधं मूर्खवेद्यानां त्य
जंतु ज्वरपाडिताः परसंसर्गसंसर्गकलत्रमिव साधवः ९ पथ्यसति गदान्तस्य किमौषधनिषेवणं पथ्यसति गदान्तस्य
किमौषधनिषेवणं १० आरोग्यं जायते नैव पथ्यहीनस्य रोगिणः अपत्यमिव बंध्यास्त्रिरागासक्तस्य देहिना ११ ३
महिलात्रपाप्रदपदारविंदे तथापयोनिधीपयस्ततीजलधरेरुपात्ता यथा ति अतिप्रकृतिनीरसानपमिषग्निरंगीरु
तामविष्यति सरस्वतीरसवतीमुत्तरासापते १२

काबंधः आरोग्यमिति ११ मही इमहिलात्रपाप्रदइति मही इमहिलात्रपाप्रदपदारविंदे मृदां पृथिव्यामिंद्रादेवंदः मही
इः सप्तमीति योगविभागात् समासः मही इमहिला स्त्री तस्यास्त्रपाप्रदलज्जाप्रदपदारविंदे चरणकमलं यस्याः सातस्याः
संभुद्धिः मही इमहिलात्रपाप्रदपदारविंदे मृदासायते मृदासानामलो लंबराजः बल्लभतस्याः १ पतिर्भक्तनित्यममप्रकृ
तिनीरसाः स्वभावनीरसाः सरस्वतीबाणीनपमिषग्निरंगीरुतासतीतधारसवती भविष्यति तथाकथं यथायथाधर
मंघेरुपात्ता गृहीतापयोनिधिपयस्तति समुद्रजलसंतति संमूहः रसवती भवति किंलक्षणाप्रकृतिनीरसास्वभावं नीर
साः क्षारत्वात् महिलाभामिनी कांताललनाचनितं विनीतिकोषः १२

२.

329/1912

इह इति इहमङ्गलं वैद्यमतिर्मिषक बुद्धिस्तथा प्रममेव श्रमं कसंगमिति पुरोगे महामुखगमिष्यति तथाकथं हेमगासिंहारणानि
यथाप्रियतमस्य भक्तुः समागमेन न कुरग्रहाणात्तन विवादिता गृहीणी प्रथमं श्रमं गच्छति अग्रे महामुखगमिष्यति १३ यत इति
यतोयस्मात् कारणात् सर्वपुरोगेषु ज्वराबलवान् अतस्तस्य ज्वरस्य प्रतीकारं चिकित्सां वयं ब्रूमहे चरकेपि रोगदसर्वभूताना
मंतकृद्धारुणाज्वरः तस्मान्नस्य विशेषेण यतते प्रथमं मिषगिति सूक्तं तपि ज्वरमादो प्रवक्ष्यामि यतः सरोगरादस्यतः राग्नटेपि
ज्वररोगपतिः पाश्चात्त्यराजाज्ञानांतकः क्रोधोदसाध्वंसे रुद्रो नयनोदवदति १४ ज्वरे पूर्वया त्वनमाह अधुनेति देवदा

इह गमिष्यति वैद्यमतिः श्रमं प्रथममेव पुस्तमहासखं प्रियतमस्य भगासि समागमेन वक्रगदणां गदिणीयथा
१३ यतः सर्वपुरोगेषु प्रायशो बलवान् ज्वरः अतस्तस्य प्रतीकारं प्रथमं ब्रूमहे वयं १४ अधुना श्रणुते विलेघनं ज
रितानां प्रथमं प्रशस्यते मरुपादपथान्धधाविनायुगविश्वौषधपाचनंततः १५ छिन्नोद्वाभोयन्वयासः किरात तिका
बुदरेणुयामैः क्वाथो मरुत्पिचकपज्वरेषु १६ उशीरकलगीमहोषधकिरातकांभोधरस्थिरावृत्तिकादयाः मरुतलनादि
कंदैः कृतं कषायकममुपिवेत्य वनजज्वरव्याकुलपुमान्दवाज्ञातलुदलदसमुल्लसन्मदग्रसलोचने १७

वर्दीनां पाचनं ज्वरे पूर्वप्रथमं ज्वरमेव जदानकाले विवेत उक्तं च नागरवंदेवकाश्च धान्यकं च दमीट्टयं दद्यात्पाचनकं
वं ज्वरिताय ज्वरापहह मिति १५ छिन्नोपधादिभिः तथाकिरातादिभिः तथाविश्यादिभिः मरुतपिचकपज्वरेषु उतिक्वाथः
क्रमेण तिरोपः अनुक्रमेण त्रयोयोगाः १६ उशीरमिति दवाज्ञातलुदकमलं तस्य लुदानां पक्षाणां योमदोगवस्तं ग्रमनं जीलेला
त्वेनेमस्यासात त्वेबुद्धिः सहस्रपत्रं कमलं ज्ञातपत्रं कुशो ज्ञायमित्यमरः लुदपत्रं दलः पुमानित्यमरः उशीरादिभिः कृतं कषाय
कममुपिवेत्य ज्वरव्याकुलपुमान्दवाज्ञातलुदलदसमुल्लसन्मदग्रसलोचने १७ कंदकारी द्वयं अमृतान्नना गडूची त्रिकंटो गोक्षर इति १७

देवदादीनांकषायः पूर्वजनेज्वरेपाचनेपिबेत् औचातपयोधरधराधरे चारुसंदेरोपयोधरावेवधराधरोपवतौयस्याः सान
स्याः तत्संबुद्धिः उपमितेव्याघ्रादिभिरित्यनेनसमासः १६ पीयूषादिभिः वाच्येष्टास्यथातद्वाचकौन्येयधानिप्राश्याणि
पीयूषममृतलता कोकोविश्वं पांचालीचरणः पिप्पलीमूलं पांचालीमागधीकणतिनिघ्नं तेषांकषायकः पीयमान इनुम
ज्जनकोवाततस्यज्वरं वातज्वरं हन्ति १९ छिन्नाइवेति छिन्नाइवागडूची पथकः पथकः वारिवाहोमुस्ता भनिंबः किरा
तः शरीविश्वः एभिर्जनितः निर्मायतः कषायः काथ समीरपिन्नज्वरज्जराणां वातपिन्नज्वरज्जराणांपुरुषाणां खलुमि

देवदारुघनाविश्वविहृतीद्वयपाचनं ज्वरेपूर्वपिबेत्तारुपयोधरधराधरे १८ पीयूषलोकपांचालीचरणानांकषा
यकः प्रीयमानः त्रिघ्नं हन्ति इनुमज्जनकज्वर १९ छिन्नाइवापथकवारिवाह भनिंबसंदीजनितः कषायः समी
रपिन्नज्वरज्जराणां करोति भद्रं वलुपंचमडः २० एकएवरवलुपेनिकज्वरं हन्ति पथककषायकः चंदनोदा
च्यमहोषधान्वितश्चैतदाकिमुपुनर्विचारणा २१ मृगमदविलसद्भुलाटमध्येमृगमदहारिणिशोचनइवेन म
ग्नपतितनूदरश्रीपिन्नज्वरमहदस्यतिरेणवः कषायः २२ मानंन्यजत्रयमिमंदवापुर्ज्वलसुतासधमनघ्नहारे
रेवातदपपरमस्ववेणुकाणोयतोऽनास्तिरस्तपांथ २३ अन्युत्पादांतरं दासापथ्यदराज्वरसकटका
मुस्ताभयानात्वलसुखाशोषनिघादोत्तदप्रलयनभोतापिक्वपिन्नज्वर दुः स्पर्शप्रमदाकिरातकटकासिहास्यरे
ण १३वः काथ शर्करथोन्वितः धरति तद्दाहस्यपिन्नज्वरान् २४ इति दासादिदुरालभादिभ्यः श्रीः

श्वयेनः पंचमडः भद्रकुशलं करोति २० एकएवेति चंदनं रक्तचंदनं कषाययातयोद्योयं चंदनं चंदनं चंदनमिति वचनात्
शेषेस्पष्टा २१ मृगमदरति मानंन्यजत्रयस्य भोक्तृप्रतिचरणाद्यंतसररहीतेभायुज्वरेरेणुकाथदतिसिद्धं भवति मायुः पि
नमित्यमरः रेणुः पथकउक्तं च एकः पथकः श्रेष्ठः पित्तज्वरनिघ्नं हने अग्नेतीयोऽयं स्पष्टः २३ पादांतरमेकमेवत्यस्य आगंय
अस्मीनिरूपयति पिन्नमभरत्नकलेस्मरान् ज्वरातुररणुकषायाभाजानात्वामथरत्नकलेस्मरान् कृतप्रकापप्रशमसुखोभिः
२३ अयं स्पष्टः दासादीनां जलनिदाघाद्यापिन्नज्वर दुः स्पर्शाद्युदवः काथ शर्करथोन्वितः तद्दाहपिन्नज्वरान् हरति २४

इति दासादिदुरालभादिभ्यः अहोइत्याश्वये पाराशराद्यैर्मुनिभिः बहवः कषायाः किमर्थं प्रदिष्टाः छिन्नादिनोययानातपिन्नज
रकिन्नुसरीसरीति किंनगच्छति २५ इतिगडूच्यादि जलजलजलवादेरेणुविश्वोपधदिगिरंसहितं पदंगमेतत् सपदिसारवकरंसदासदासदाद्य
रंचंदनं तैः सहितं सतं कथितं पदंगमेतत् २६ पयोजले पयोवातुकं पयउशीरा २६ ओहितचंदनादीनांकषायः पिनादी
नानाशर्करस्यात् ओहितचंदनं रक्तचंदनं उक्तं च गुडचैपयकारिष्ठधान्यकारक्तचंदनं पित्तश्लेष्मज्वरलुदिदाहतस्त्राग्रिहृत्
२७ इति लोहितचंदनादिपित्तकफे सहस्तधौतेन घृतेनाभ्यंगं कर्तुरेयः तथा रुजानां विमर्शि उंघः प्रादेशिकोदाहः सहस्तधौ

अहोकिमर्थं बद्धभिः कषायाः पाराशराद्यैर्मुनिभिः प्रदिष्टा छिन्नादिवापथ्यदतोययानातपिन्नज्वरः विंजसरीसरी
ति २५ इतिगडूच्यादि जलजलजलवादेरेणुविश्वोपधदिगिरंसहितं पदंगमेतत् सपदिसारवकरंसदासदासदाद्य
ज्वरत्तथियोज्जनचैज्वरेज्वरेपि २६ इति पदंगोदकं वायुः शुंरीपयशीतं पयोरेणुपयोमुचः पदंगं शतशीतस्यात् स
धस्तद्विनाशनः २६ पादांतरेपुनः पदंगोदकं ओहितपदंगचंदनधान्यछिन्नरुदापिचुमंदकषायः पित्तकफज
रदाहपिपासमवातिविनाशदुताशहरस्यात् २७ सहस्तधौतेन घृतेन कर्तुरेयंगमोषः रुजानां विमर्शि अन्योगनासे
गमसादरस्यस्वीयेषुदारेषु अथामिलाषः २८ तद्दाहमोहाः प्रशमं प्रयाति निंबप्रबालोत्थितपेनलेपात यथान
राणाधुनिनोभनानिसमाहारविलासिनीनां २९ अमलैः कर्मले रथानिलैरुलसैपुष्परजः समन्वितैः वनफेनिकलाकु
हलैरपि पित्तज्वरजारुजोजयेत् ३०

तेन घृतेन दिग्धेदेहस्य दाहइति वापाहः दिग्धेदेहस्य लिप्तदेहस्य दाहः रुजानां विमर्शिः तथा कथं यथाः न्यांगतासंगमसा
दरस्य पुरुषस्य स्वीयेषुदारेषु अथामिलाषः २८ तद्दाहं निंबपिन्बुमदः तत्रांतरेतु बंदरीपल्लवोत्थनफेनारिष्वजनेवेति
अत्रारिष्टेनिंबफेनिलेवेति रत्नप्रकाकारः वाग्मदश्च २९ वैद्यइति शेषः कारमलैर्निर्मलैः अथानंतरं अलसम्भंदरनिळे
वानैः पुष्परजः समन्वितैः घृतेन शीतत्वकथिते वनकलिकलाकुतहले विपिनक्रीडाकोशल्यकोतुंकरपितयेत् ३० १२

श्रीखंडमिति सुविलासिनीनांशोभनभंगारभावांनामाङ्गलनमुरसाधतिः सांफदाहंमस्तदाहमपाकरोति ज्वरहितं करोति
किंभूतानां सुविलासिनीनां श्रीखंडमंडितकलेवरवल्लरीणां चंदनभूषितशरीरवल्लरीणां वल्लरीमञ्जरीस्थूलमुक्तानिर्लकशासि
धितिविश्वः तथा वैदग्ध्यमुग्धवचसांचतुरतयामुग्धानिवचनानियासातास्तासां तथा मुक्ताफलाकुलविशालकुचस्थली
नां मुक्ताफलराकुलं विशालकुचस्थलीयासांतासामिति ३१ शय्यामिति पल्लवपत्ररचिता शय्या दादविराजोति वि
भक्तिपरिणामेन योत्पल्लवोस्त्रीकिशलयमित्यमरः किंभूतेवनेः कुसुमस्फुरन्वरं कुसुमैस्फुरन्तस्तरवरायस्मिंस्तस्मिन्
तथावीणात्वितगायनं बीणातंत्रीनयात्वितंगनं तथावापीजलात्लोकतं सोपानविस्तीर्णवदनावापी तथाशकालिकाकि

श्रीखंडमंडितकलेवरवल्लरीणां मुक्ताफलाकुलविशालकुचस्थलीनां वैदग्ध्यमुग्धवचसां सुविलासिनीनां माङ्ग
गनं सकदाहमपाकरोति ३१ शय्यापल्लवपत्ररचिता वा सोवयस्यै समं कानारे कुसुमस्फुरन्वरं वरंगानं विपं
चीयुते आलपाश्च शकालिका किल कृता कानां श्रवकांता कृता कथा राता श्रवामलबालकव्यजनजादाहनिराकु
र्वते ३२ अयिनितं विनिलालसे मधुरवाणिनिकाममदालसे वपुषि दाहयुते विहितं हिमहिमांशजलरनुलेपनं ३३

लकृता आलपाः लक्ष्मिभाषणैर्घृते तथा गोष्ठ्यः इत्यस्वरूपं तथा कानां संहराः स्त्रियोदाहं निराकुर्वते तथा गोष्ठ्यः
कांताः मनोहराः अमलबालकव्यजनवाताश्च यं जननाल्लक्ष्मि मित्यमरः बालजइति याद अमलबाला ज्ञाताः ताल्लता
श्वा अथवा ताल्लतजा श्रवामलबालकपुक्तायव्यजननास्तभ्यो ज्ञाताः अमलबालकस्य ध्याय्यजनस्तस्मात्ज्ञात इति ३२
अपीनिकामलामंत्रणो नितं विनिर्गायनमूलं प्रशस्तनितं वेस्त्रि दाहवता वपुषि हिमहिमांशः कपूरजवं बालुकं
तेरनुलेपनमित्यत्र हिमेत्यनेनेति द्वितीया तु यागं यथा तु दग्निं संहरा इति तनानुहिमं लेपनं अधमित्यर्थः श्लाघ्यं शक
घनालेयश्चंदनस्यापि दाहं करोति किंभूता गायनमालसे चंदनमालसे तथा मधुरवाणिनि तथा काममदालसे ३३
श्रीः श्रीः श्रीः श्रीः श्रीः

शुभ्रंति हर्म्यगरे स्वायोनिडा नापेसंतापं अपोहति इति करोति किंभूते हर्म्ये शुभ्राभ्रविभ्रमधरे अश्रमाकाशं मेघोवा
अश्रमे घोवारिवाह इत्यमरः तस्य विभ्रमो भ्राति स्म धरतीति तस्मिन् पुनः किंभूते हर्म्ये शशांककरसंदरे शशांकश्च
तस्य करास्तद्वत्संदरे मध्याज्वले इत्यर्थः तथा चंदनश्च चितं पूजिते च चापूजिते विश्वः ३४ यदि पथ्युषितमिति धान्य
मलिलं धान्यादकं पथ्युषितं शीतकषायां सितया सह सितोपलया युक्तं सितामानं तु शाडशाष्टचतुर्भांगवानपिचक
पार्तिषु सौडंकषाये दातव्यं विपरीतानुशर्करेति पीतमंतर्दाहं विनाशयेत् कदाप्रभातसमये प्रातः ३५ सोप्राणे
यसि प्राणप्रिये पित्तज्वरव्याकुला पीडिताः पुरुषाः मापिबंतु किंनानावह्निजलं वहीतु व्रततील तेत्यमरः पित्तज्वरे

शुभ्राभ्रविभ्रमधरे शशांककरसंदरे चंदनेश्च चितं हर्म्ये स्वायत्ताय मम पोहति ३४ यदि पथ्युषितं धान्यं
मलिलं सितया सह प्रभातसमये पीतमंतर्दाहं निवारयेत् ३५ प्राणं ये यसि मापिबंतु पुरुषाः पित्तज्वरव्या
कुलानानावह्निजलं वितफलं पाने विषादप्रदे तैः किंक्रियतां चिकित्सकपते शुग्धमुखं सेव्यतां मध्यस्तापहरः
सुधाधिकहरः काताधरः कुंबलं ३६ पित्तज्वरे किरसफाटलेपः किंवा कषायैश्च तेन किंवा पेयप्रियायामुखमे
वलो लिंबराजेन सदानुभूतं ३६ इति पाठांतरं पंचमूल्यमृतामृताविश्वाम्बुनिबसाधितः कषायः शमयः त्यागः
वायुभरज्वर ३७

किंभूते जलं विलंबितफलं दीर्घकालफलं विषादप्रदं वेदप्रदं शोचिकित्सकपते वैद्यकपते वैद्यस्वामिन्लपिलं च तत्रस्मात्तका
रणात्तैः किंक्रियतां शोमुग्धे अप्रागल्भ्यमुग्धे इति विशेषणमन्वर्थे वैद्यकफलानां अकुशलत्वात् तैः काताधरः सुधा
धिकतरः अमृताधिकतमस्तथासद्यस्तापहरः कुंबलं सेव्यतां अयं विधिकामज्वरेन तु पित्तज्वरे उक्तं च काताकटासदृधानां
वदवैद्यकिंमोषधं ददमाङ्गलं न पथ्यं काश्चाधरश्चुंबनमिति ३६ अथ पाठांतरं पित्तज्वर इति ३६ पंचमूल्यादिसा
धितः कषाया वायुनवं वातपित्तज्वरशमयति मायुः पित्तमित्यमरः पंचमूलद्रव्यं वातपित्तघनत्वात् बिल्वका
श्मयंत कांशीपाटलादि दुर्कैर्बहत द्रव्यं बह्व्यं नृमह्यं गोक्षरकैः श्रुतमिति ३७

शृंग्यादिभिर्विहितः कृतो लहस्वासेन कामेन युतं बलासं ज्वरं कफज्वरं जयेत् अत्रांकाकापिन दोषं स्पष्टं ३८ भाग्यादिजः कषायो ज्वरं निहति श्वसनं श्वासं क्षियेणो निक्षिप्तये क्त्वां करोति कचित्नेति ३९ समद्वयं विस्मयमाश्वर्यतनोति करोति तत्किं द्वयं तित्ताकषायो मुखतित्ताग्रः तथा तिष्णीदितो रोजसरोजकोषायाः प्रपीडितस्तत कमलदोडी कुड्मलास्त्री प्रमोदहं प्रचुरमधिक प्रयाति प्राप्नोतीत्यर्थः ४० अतनुज्वरेति हेबालेत्वं अतनुज्वरपीडितां असि अतनुजरा कामज्वरस्तेन पीडिता असि तव सौरव्यायमम उपसमीपवासः उपवासः उपवासः मतः हे वैद्यनाथ रसं स्मरतरसं अर्पयः भवदावेदितलं घनेन स

शृंगीकणाककुलपौष्कराणां सौराश्वितानां विहितो वलेहः श्वासेन कामेन युतं बलासं ज्वरं जयेदत्र न कापि शोको ३८ भाग्यगुब्धिघनदारुसिंहीसंहीकणापुष्करजः कषायः ज्वरं निहति श्वसनं क्षिप्तये क्त्वां करोति प्ररुचितनेति ३९ समद्वयं विस्मयमानोति तित्ताकषायो मुखतित्ताग्रः निःपीडितो रोजसरोजकोषाया प्रमोदं प्रचुरं प्रयाति ४० अतनुज्वरपीडितासिललने तव सौरव्यायमतो ममोपवासः रसमर्पय वेद्यनाथनाहं भवदावेतिलं घनेन समर्थः ४१ काथः कटफलकटुणाः बध्निकाशृंग्युग्रयंथाः अयाभागीपर्यटविश्वदेवतरुजो बाह्नीकमध्वनितः कासः श्वा समुत्तममयज्वरचलश्चेत्प्रकोपहरेत्तु ह्यकोमलकंदिकंदजनितां पीडितं च जेद्विद्यते ४२ गम्यते वृजगामी नीत्वया मद्वचः शृणु कंवीडवीकथ्यतां साज्यसंघवमरीचकापहं मातुलिंगफलकेसरं ४३ अरुचिद्यंते लुंगकेसरं स घृतसंघवचूर्णचर्वितं रुचिं गुरुहस्पतिनितेन यनं सज्जनरं जनं यथा ४४

समर्थः एकतः अयं अर्घ्यः अत्यक्तगमः लंघने उल्लंघनोदित्यर्थः ४१ कटफलादिक्काथः कासादीन् हरेत् शो+कोमल कंदि कंदजनितां पीडितं जेद्विद्यते किं भूतः काथः बाह्नीकमध्वनितः वाल्मीके हिं गुरामद्वयमरः तच्च माषमात्रं मासिक हिं गुसिंधुल्यमिति वचनात् मधुमानं तु बोडशाश्चतुर्भागां वातपित्तकफान्तिषु शोडकषायदातव्यं विपरीतातिशक्तिरेति ४२ भोगजगामिनी त्वया वृजगम्यं ते मद्वचः शृणु शोकवीडकथ्यतां साज्यसंघवं घृतसंघवसंहितं मातुलिंगफलकेसरं यी जघूरस्य केसरं अरोचकापहं स्मरतं ४३ भोतन्वि तैतव नयनं नेत्रं मं बुरुहस्य कमलस्य रुचिं शोभां यथा घृतिना शयति तथा रुचिं लुंगकेसरं मातुलुंगकेसरसंघृतं घृति नाशयति किं भूतसंघवचूर्णचर्वितं किं भूतं तयने सज्जनरं जनं ४४

पाठांतरं मातुलिंगस्य केसरं आशुशोघं अरुचिं शमयति किं भूतं सलवणघृतं घृतलवणाभ्यां सहितं अथवा दाडिमचर्वणं स लवणघृते सचिकारी चरकः सत्वयामासकथं यामास शोषं स्पष्टं इदमप्युपातरं ४५ युग्मं ग्रंथी इंजाः मरपुरः रुमिशत्रुभामी भंगत्रिकटुः नलकटफलपौष्कराणां रास्नाः मया ह। हतिकाद्वय दीप्य भूतकेशी किरातकवचान्विकाटकीनां ४६ काथाहत्यात्संनिपातान् समग्रान् बुद्धिशंस्वेदशैत्यप्रलापात् श लाध्यानां बुद्धिश्लेष्मवातान् वातव्याधीन् स्रक्तिकानां चतुर्दश ४० संनिपातस्य कालस्य कश्चिद्देवानविघते चिकित्संको जयेद्यस्तु तस्मात्कापि प्रतापवान् ४८ सन्निपातो दधौ मग्नानुद्वरेद्यः कृपाकरः तस्मै किं किं न देयं स्याद्ददको विदनेदिति ४९ त्रिदोषाजगरग्रस्ताः भोचयेद्यः सर्वे द्यराट् आत्मापितस्य दातव्यः किंपुनः कांनकादि यशोयः श्रुतिमूलजः सकठिनः शोते त्रिदोषज्वरं रक्तं तत्र लोकायाय परिहरेत्सपिपिबेच्चानुरः

पाठांतरं शमयति केसरमरुचिं सलवणघृतमाशुतं मातुलुंगस्य दाडिमचर्वणमथवा चरकोरुचिकारी सचामा सः ४५ युग्मं ग्रंथी इंजाः मरपुरः रुमिशत्रुभामी भंगत्रिकटुः नलकटफलपौष्कराणां रास्नाः मया ह। हतिकाद्वय दीप्य भूतकेशी किरातकवचान्विकाटकीनां ४६ काथाहत्यात्संनिपातान् समग्रान् बुद्धिशंस्वेदशैत्यप्रलापात् श लाध्यानां बुद्धिश्लेष्मवातान् वातव्याधीन् स्रक्तिकानां चतुर्दश ४० संनिपातस्य कालस्य कश्चिद्देवानविघते चिकित्संको जयेद्यस्तु तस्मात्कापि प्रतापवान् ४८ सन्निपातो दधौ मग्नानुद्वरेद्यः कृपाकरः तस्मै किं किं न देयं स्याद्ददको विदनेदिति ४९ त्रिदोषाजगरग्रस्ताः भोचयेद्यः सर्वे द्यराट् आत्मापितस्य दातव्यः किंपुनः कांनकादि यशोयः श्रुतिमूलजः सकठिनः शोते त्रिदोषज्वरं रक्तं तत्र लोकायाय परिहरेत्सपिपिबेच्चानुरः

योयवानी भूतकेशी निर्गुरी किरातो भूनिंबः दन्वाउग्रा च विकंचय रुकीपाठी एमं निपातस्य कालस्य यमस्यांतरं नमा रकत्वात् यः कश्चिचिकित्सको वैद्यः तं संनिपातं जयेत् तस्मात्कोन्यः प्रतापवानस्ति ४८ कोविदेति पाठः भो कोविदनेदि ति पंडितपुत्री तस्मै वैद्याय किं किं गननुरंगवस्त्ररत्नादिन देयं स्मात् तस्मै कस्मैयः संनिपातो दधौ मग्नानुद्वरेत् ४९ त्रिदोष एवानुगरः सर्पस्तेन यस्तातयो वेद्यराजो भोचयेत् तस्यात्मापि दातव्यः किंपुनः कांनकादि क आदिशब्दग्रहणान्न गजतुरगरन्नादिकः ५० यः श्रुतिमूलजः शोथः सकठिनः कदाचिद्दोषज्वरं शान्तं तत्र रक्तं लोकायाय तलो कया

परिहरेत ततः किंतदपि त्रिदोषज्वरशांते परमातुरः सार्थः पिबेत् इक्षुचवाग्नदे सन्निपातज्वरस्थाने करणमूलैः सदृशः
शोफसमायते तेन कश्चिदेव प्रमुच्यत इति सूत्रे विदोषः ज्वरादितो वा ज्वरमध्यतो वा ज्वरांततो वा श्रुतिमूलशोषः क्रमाद
साध्यः खलु रुद्धसाध्यसत्वेन साध्यः कथितो मुनीद्वरिति लेपमाह भो आरविदं वदने कमलनमस्करणीयं वदनेय
स्याः सातत्संबुद्धिः रास्तादिभिर्लेपः शोफव्याधिसनः स्यात् रास्तारसनाः नागरस्तुही लुंगमूलं मानुलुंगमूलं दुतमु
कुचित्रकः दावीदारुहरिद्रा अग्निमंथोरणि तेः समस्तुल्यैः ५१ अर्कादीनां कषायः साद्यशीघ्रं तीव्रान् कषायाध्यानात्रि
दोषान् अपहरति कार्यकारणोपचारानुसन्निपातानित्यर्थः धनुर्वीतदंतबडदंतानां स्तंभगात्रेषु सर्वेषु गाढवातं शैत्यं

रास्त्रानागरलुंगमूलदुतभुगदाव्यग्निमंथैः समैर्लेपस्यादरविदं वदने शोफव्याधिसनः ५१ अर्कादीनां कषायः
रातामृतसरसनासिंधुवारोग्रं धातुर्कारी शिशुपं चोषणघृणदयिता मार्धुवाणो कषायः सद्यस्तीव्रान् त्रिदोषा
नयहरति धनुर्मीरुतदंतवदं शैत्यं गात्रेषु गाढं श्वसनकसनकस्तिका वातरोगान् ५२ तिक्तातिक्तकपर्पटामृत
सहारास्त्राकणाफोष्करं त्रायती वरुती सरोषधशिवा दुस्पशभागाकृतः काष्ठाणां शयति त्रिदोषनिकरं स्वापं दि
वा जागरं नक्तं तृणमुखं शोषदाहकसनश्च श्वासान् शोषानपि ५३ तिक्तादिः शूलान् पार्श्वशिरः स्थितान् कसन
तः श्वासाच्च जीर्णज्वरात्कृतः स्यात्पुरुषः पयःपरिपिवन् पंचांघ्रिणायाचितं एकास्ये गुडपिप्पली विजयते जीर्णत्व
राजीर्णकः क्षुब्धाद्योरुचिषां दुजनुकसनश्वासान् किमन्योषधैः ५४

तथा श्वसनकसनमपि गाढं स्तिका वातरोगानपि तीव्रान् अपहरतीत्यर्थः तत्राकोकैर्मूलं अनंतादुरालमा किरा
तो भूनिंबः अमरतरुर्देवदारुः रसनारास्त्रासिंधुवारनिगुडी उग्रगंधावचा तर्कारी अरणी शिशुः शोभाजनः पंचोषणं
पंचकालं घृणदयिता घृणप्रिया तिविषेत्यर्थः तिविषेत्यर्थः मार्कवोभंगराजः ५२ इति अर्कादिः तिक्तादिकृतः का
थस्त्रिदोषनिकरं नाशयति दिवा स्वापं नक्तं त्रिदोषां नाशयति तिक्ताकटकी तिक्तकंकि
रातः पर्यरेण्युः अमृतागुडूची याः कारोक्तीरुतोद्गास्वा सरीकचूरः रास्तारसना कणापिप्पली पाष्करं पोष्करं नूतं

त्रायंती त्रायमाणं बहता कटकारीद्वयं सरादेवदारु औषधमंडरी शिवाहरीतकी दुःस्युर्गोउरालमा प्राणी एताभिः कृतः ५३
तिक्तादिः पंचाघ्रिणा पंचमूलैर्नपाचितं पयःपिबन् पार्श्वशिरः स्थितान् शूलान् पुरुषां मुक्तुं स्यात् तथा कसननः कामान् जीर्ण
ज्वरान् पंचमूलैर्महच्छर्णान् द्विगुणो गुडस्तेन युक्ता पिप्पली जीर्णज्वरादिकान् विजयते अन्योषधैः किं ५४ इति गुडपिप्पली
योगः जीर्णज्वरं कृण्वन्नासमेतं छिन्नाद्रवकषायण्वः कफकृतं जीर्णज्वरं निहंति छिन्नाद्रवगदूची कः कमिव रामोदा
रार्थः दशास्यरावणमिव पुतः कः कमिव रामो बलभद्रः प्रलंबं प्रलंबासरमिव पुनः कः कमिव समरमध्यनिमंग्रामाशिरमि

तिक्तादिः शूलान् पार्श्वशिरः स्थितान् कसनतः श्वासाच्च जीर्णज्वरात्कृतः स्यात्पुरुषः पयःपरिपिवन् पंचांघ्रिणाया
चितं एकास्ये गुडपिप्पली विजयते जीर्णज्वराजीर्णकः क्षुब्धाद्योरुचिषां दुजनुकसनश्वासान् किमन्योषधैः ५४ जी
र्णज्वरं कफकृतं कृण्वन्नासमेतं छिन्नाद्रवकषायण्वः कफकृतं जीर्णज्वरं निहंति रामोदाश्यामिव रामो बलभद्रः प्रलंबं प्रलंबासरमिव पुनः कः कमिव समरमध्यनिमंग्रामाशिरमि
निकर्तव्यं ५५ पंचमूलीकषायश्च रुद्धसाध्यश्च निषेवणात् जीर्णज्वरः कफोद्भूतो विदधाति पलायनं ५६
सरीसृङ्गरेणुः सरतरुनंता बहन्ति काघनस्तिक्तातिक्तः खलु नयति रश्मिर्विरचितः कषायः पीतायं मधुकणावि
मिश्रः श्रमयति त्रिदोषानि शोषं विषममपि जीर्णज्वरमपि ५७ मर्यादिनवांगः वासायटेलत्रिफलादाक्षा
सम्याकनिंबकः समधुः समिथः काथोदन्यादेकादिकं ज्वरं ५८

रामः पञ्चरसमः कर्त्तव्यं सदृशबाहुमिव निहंति ५५ पिप्पली सहितस्य निषेवणं सेनतस्मात् कफोद्भूतो जीर्णज्वरः
पलायनं विदधाति पंचमूलैर्महदकषायसेवनं तस्मादपि ५६ सरीकचूरः सरीविश्वा रेणुः पर्यटः सरतरुदेवदारु
अनंताधमासा बहती का कटकारीद्वयं धनः मुस्ता तिक्ताकटकी तिक्तः किरातः शोषं स्पष्टं नवांगः कषाययः मधुकणावि
मिश्रः पीतः अयंकषायः त्रिदोषविषमं जीर्णज्वरं शमयति ५७ मर्यादिः अथवासादिक्ताथः एकादिकं हन्यात्
सम्याकः आरग्वधः शोषस्पष्टं ५८

नौतन्वेणि प्रसिद्धः कष्टत्वात् तथावृत्तात् विषमक्रियाकालत्वाच्च मण्कादिकोज्वरः यदितेतवस्यात् तदितस्यत्वरस्यकृते
तवानुजन्माकनिष्पन्नानाज्जलजलिददानुः तस्यतिरुत्यानां कर्त्तरिषष्टीवेतीधृष्टतस्यकस्य अस्तपस्वीगंगोत्तरतीरभूमाम
मार किंभूतस्तपस्वी अस्तनोचुपत्यः सैकादिकइत्यत्र सौचित्योपश्रवसादपूरणमित्यनेन विसर्गलोपः संधिश्च ५९ त
तीयज्वरोपक्रममाह भोबालमृगासि एषः कषायकस्तृतीयकज्वरं जयति किंभूतः सशिशिरः सचंदनः सधनः सधा
न्यकः तथासमहोषधः संशोभदित मनरुदः सोशीरः सकणः सपिप्लीकः सपयोधरः समुशकरः सपुशकरः प्रतिवा

तन्वेगीगंगोत्तरतीरभूमाममारहाकोप्यः मृतस्तपस्वी जलोत्तरीतस्मरुतेददातुसैकादिकस्याद्यदितेनुजन्मा ५९
तृतीयोपक्रममाह सशिशिरः सधनः समहोषधः मनरुदः सकणः सपयोधरः समुशकरः सपुशकरः कषायको जयति
बालमृगासितृतीयकं ६० चतुर्थिकोगलुतिरामरुस्यघतेनजीर्णनयुतस्यनस्यात् लीलवतीनानवयोवनानां मु
खावलोकादिवसाधुभावः ६१ अरुणदितिशरत्कालकलानिधिसमानने चतुर्थकहरनस्यान्मुनिद्रुमदलांबुना
६२ सरदारुशिवास्थिराष्टविश्वैः कथितः कषायका मधुना चमितया च समुतः परिपीतः शमयेच्चतुर्थकं ६३
शतशीतं जलदद्यात् सितामधुममन्वितं चतुर्थिकेज्वरे तीव्रे मंदे चाप्यथ प्रावके ६४

समुक्तः ६० चंदनादिकाथः तृतीयज्वरे चतुर्थिकमिति जीर्णेन घटेन नयुतस्यरामरुस्यदिगोः तस्यात् २ चतुर्थिकश्च
तुर्थदिनप्रभवाज्वरागलुति कस्मादिव लीलानां स्त्राणां मुखवावलाकात् साधुभावश्च कथं मृतानां लीलवतीनानवयोवनानां
षोडशवार्षिकाणां उक्तचकामशास्त्रे प्राप्तेषोडशवर्षे गृहीतप्यनारायते इति ६१ दंसेषणं शरच्चंदनमिति मुनिद्रु
मागस्यतत्तत्रसेननस्य चतुर्थिकदरं ६२ सरदारुदिभिः कथितः कषायः परिपीतः चतुर्थिकं शमयेत् सरदारुदेवदारु
शिवा अमलकपस्थिराशालिपणी वृषः आरुणः विश्वसूरी तेः उक्तं च शतं कथं मधुना चमितया च समुतः परिपीतः शमयेच्चतुर्थकं ६३
तीकायस्था चेतकी शिविति निघटे वंगसेनपि स्थिरामामलकादारु शिवाष्टमहोषधेः ६३ शतशीतं जलदद्यात् सितामधुममन्वितं
मासिकं चतुर्थिकं दद्यात् ६४

339/1912

अस्यैव पाठांतरमाह शिरःतक्रादीतकी स्थिराशालिपणी या काशस्त्रीकृतोद्धृता कचिदिति शेषं स्पष्टं वास्तिउशीरं ६५ शी
तातुरः तक्रादानशीलयेदभ्यसेत् तक्रमद्वौदकं किंविशिष्टं श्रूषणचूर्णयुक्तं त्रिकद्वययुक्तं अथवा मध्यमरांशीलयेत्
हसंतीसुकटिकां सतीनिधूर्णमां कंबलेमेषरोमजवस्त्रविशेष रक्तोवस्त्रविशेषः तथाकथः करिकंबलेः तावतश्चाजपुंशी
तातुरं कुरंगादशः कुरंगनयनास्थिमः आलिगैयुः किंविशिष्टः तारुण्यद्वयैणालसाः मदः क्रियाः उक्तं च आलसः पादराग
स्यात्क्रियामंदेदुमांतरेति विश्वः पुनः किंविशिष्टः काश्मीरागरुलिप्तपीवरकुचाः काश्मीरकुंकुमा अगरुः रुद्रागरुः नास्या

पाठांतरमाह सरदारुशिवाष्टविश्वशिवास्थिराशालिपणी भवंमितयामधुना अपहंतिचतुर्थदिनप्रभंवरमाशुक्रमस्य
इवाधिपति ६५ तक्रं श्रूषणचूर्णमथरामद्यहसंतीसतीतद्वत्कंबलरक्तकाशुक्रयानुशीतातुरः शीलयेत् आलि
ग्ययुरमृहिमावहिदंतारुणमध्यालसाः काश्मीरागरुलातपीवरकुचाः कामं कुरंगीदृशः ६६ शक्राहदगुध्ररुषाम
तानानिपुंडिकाभंगमहोषधानां कृदायवानोसहितः कषायः शीतज्वरणवारण्यहिरण्यरेताः ६७ वाज्राधुर्यंतितामते
मृतलतालक्ष्मीशिवाभेशिवाविश्वविश्ववरेघ्नोघ्ननकुचेसिंहोचमिंहोदरि एभिः पंचभिरोषधेभ्यः कषाययुक्ताक
षायः कृतः पीतश्चाद्विषमज्वरः किमुतदातन्वेगिनसीयते ६८ आम्निन्नर्थे तातचरणाः तातोलालिबराजकयैः
पितादिवाकरः

लिप्तः पीवरा मासलाः कुचापासांतां ६६ शक्राहदिमिहृतः कषायः शीतज्वरणवारण्यं तत्रहिरण्यरेता अग्निः हिरण्यरेता
हुतश्रुगियमरः कैचिन्नक्रावेति पाठेपठंति ताकेतिमहादृभायाया इत्यविशेषतस्तिपति ६७ वाज्राधुर्यंतितामते
न्यया तत्संबुद्धो अमृतालता अमृता भोलक्ष्मीशिवाभो कमलापार्वतीप्रभा शिवा अमलकीः भोविश्वर विश्वीसूरी भो
घ्ननवरे विश्वासंती भोघ्ननकुचेनि वडस्तने घ्नोमुस्ता भोसिंहोदरी सिंहीकंदकारिका एभिः पंचभिरोषधेः कृतः कषायः
चेत्सीतस्तदाविषमज्वरः किमुतसीयते अत्रितुसीयतएव वाज्राधुर्यंतितामते इत्यादिविशेषणैः सर्वैरुपलब्धवर्ण्यते ६८

वैद्य टी.
८

नागरादिकषायसुगमं ६९ भोकांतेसंदर्भ विषमज्वरमहासमीरे घोरैवातव्याधौ रसानकल्कात् अपरः प्रयोगोन किंभूतात्
तैलेनयुक्तात् रसानाम्लरसानोनइतिनिघंटः शेषस्पष्ट ७० चेतकीहरीतकी भौद्रयुक्तामधुमुक्तेत्येकोयोगः पिप्पलाव
रुमानेतिद्वितीयोयोगः वटमानपिप्पलीप्रयोगस्वरकरसायनेद्रष्टव्यः अजाजीगुणयुक्तेतिलनीयोयोगः तथाः प्यात्रि
फलागुडेनेतिचतुर्थोयोगः अनुक्रमेणचत्वारोयोगाः ७१ स्वकोतिजितइति शेचनागोरोचना मालतीजानी ममनामा
रुतीत्ममरः तस्याः प्रसूनानिकुसमानि तेषानिकरः समहस्तेनस्फुरंती देदीप्यमानाकवरीवणीयस्याः सीतत्संबुद्धि त

मनागरायाः सपयोधरायाः संसिंहिकायाः मगुडचिकायाः धात्र्याकषायोमधुनाविमिश्रः कृणाविमिश्रोवि
षमज्वरघ्नः ६९ नान्यानिमान्यानि किमौषधानिपरंते कान्तेमरसानकल्कात् तैलेनयुक्तादपरः प्रयोगोमहासमीरे
विषमज्वरेपि ७० भवतिविषमहंतीचेतकी भौद्रयुक्ताभवतिविषमहंतीपिप्पलीवरुमाना विषमरुजमजाजीहं
तिथुक्तागुडेनप्रशमयति तथाः प्यात्रिव्यमानागुडेन ७१ स्वकोतिजितशेचनेचपल्लोचनोमालतीप्रसूनानिकरस्फुरत्कवरी
पंचवक्त्रोदरि पटोलकदुरोहिणीमधुकचेतकीमुस्तकप्रकल्पितकषायकोविषममाधुजेजीयते ७२ किमुभ्रमयसिप्रि
येकुवलयकराभ्यामिदंमदीयवचनं सधारसमसमाकर्णय पुराणाविषमज्वरेकुलकनिंबसिंहिंजाः मृताकृतकषा
यवोमधुयुतोवरीवर्तते ७३ ७२ ७३ ७२ ७२

तथा पंचवक्त्रोदरि पटोदिप्तिः प्रकल्पितः कृतः कषायः विषयः विषमज्वरः आशुशीघ्रं जेजीयते ७२
किमुमिति हेप्रियेइदंकवलयकराभ्यां हस्ताभ्यां किमुन्नमयसि भ्रमतरसतुल्यमहचः सम्यक्कृतयाकर्ण
य पुराणाविषमज्वरेकुलककादिकृतः कषायोमधुयुतावरीवर्तते कुलकंपटोलं निंबपित्तुमंदः सिंहि
व्याघ्री इंदजः इंदयवः अमृतागडूची ७३ ७२ ७२

योभजेदिति हेहेमकलशस्तनी विषमेषुव्यातस्यनभवंतिकदाचन हेहेमकलशस्तनी हाटकघटकस्तनी ५ पुरुषोमधु
रयामाभजेत् तस्यविषमेषुव्यातवाधानभवति श्यामापिप्पली तटतावापोदवाविकीस्त्रियंवा श्यामालविकातट्टित्य
मरः श्यामदनपीडाभवति श्यामानोत्प्रांचपिप्पल्यानिशोत्रांचप्रियंगुधित्यनेकार्थः श्यामास्त्रोमधुप्रावनेतिधनिमंजय्यो म
धुसौद्र स्त्रीपक्षेविषमेषुमदनः मधुमद्यं विषमेषुविषमज्वरेषुभस्त्रोसवनमात्रलिंगनमात्रशीतनिहत्यथं उक्तं च योवना सर
मश्वतमालिङ्गेपुङ्गवाः यातसीतचविज्ञायतास्तनोः पनयेत्ततः अर्थत्रयवाची अथात्योयः सपुमानसमधुसौद्रयुक्तांश्यामां
मध्ययुक्तानायकांभजेत् तस्यविषमेषुकामव्याकदाचनः नकरोति विषमज्वरविषमोद्यस्यसः कामः इतित्रयोथाः केचित् ७४

योभजेत्समधुः श्यामांहेहमकलशस्तनी विषमेषुव्यातस्यनभवंतिकदाचन ७४ अर्थत्रयवाची भक्षणम
पिचलताजहीदीमुग्धे शृणुवचनंममत्तचिसावधानाः वसतिशिरसिमधुनादमूलेद्रज्जतिनरोविषमोविशालद
ष्टः ७५ विषममपहरत्यसौकषायोमधुमधुरोमधुराः मृताशिवानां अहमिवतवमानिनिप्रकोपंचरणमगोरु
हयोलुठनहदेन ७६ अबलेकृतकामबलपलदकमले कमलातनुरलकले अमृताः अशिवमधुमद्विष
मेविषविलासरते ७७

क्षणमिति मेघनादमूलेतंडुलामूले शिरसिमस्तकेवसतिविषमज्वरोद्रज्जतिनरां व्रजगनौधातोरूपं ७५ विषममिति
असौमधुरामृताशिवानांकषायोविषमज्वरं अपहरतिदृशिकरोति मधुरोनिंबः अमृतागडूची शिवांधात्री तासांकथंभूतः
मधुमधुरासमाक्षिकइत्यर्थः शेषस्पष्ट ७५ अथैवपाठांतरंयथा तारत्रिकुले मधुमदमधुयुक्तं अमृताः अशिवविषमेज
रेहितमितिशेषः अमृतागडूची अब्जमुस्ता शिवेआमलकं समाहारद्वंद्वेय किंभूतेअबले तथाकृतकामबले कृतका
मस्यमदनयस्याः तत्संबुद्धिः पुनः किंभूतेचलदकमले चंचलदकमले तथाकमला कमलालक्षीस्तद्वत् तनुश
रीरयस्याः तत्संबुद्धिः तथाविषममदनस्तस्यविलासस्तत्ररते ७७ अमृतादि

34/119/2

वै. जी. टी.
९

पाठांतरे अधिकोमलामंत्रणे भो अतिमान्मथमथरे अधिकमदनलालसे रगरिष्टिवावचा यवहविर्जतुसर्षपधूपने ज्वरहरं रक्त
कुष्ठं अरिष्टोनिवः शिवाहरीतकी वंचाउत्रा यवःप्रसिद्धः हविर्घृतं जंतुलासा सर्षपगोरसर्षपः तेभूपनं किंभूतेकुशाग्रसु
मानमते कुशाग्रकुष्ठे तथायतियतांमते बुद्धिमताममिमते ७६ तिक्तादिभिः कृतः काथः पुनः समायातेपुनरावर्तिकं ज्वरशी
घ्ननिवारयेत् तिक्ताकटुकी उशीरंबालुकं बलाद्यालइतिप्रसिद्धं धान्यकं पर्यटोरजः अंबुधरोमुस्तः तैरुतः कषायः ७९
घृतमाह गोपाइति कोलीलालतामंजरी लीलालतायाः मंजरीतस्याः संबुद्धिः गोप्यादिभिः साधितमाज्यविषमज्वरादिप्रश
मनंस्यात् गोप्यादीनांहृदः बद्धवचनं सर्वोद्दोषविनाशयेकवद्धवतीतिवैकल्पिकं बद्धवचनं तैः गोपीसारिवा द्यामलकीद्वयं

पाठांतरे अधिकुशाग्रसमानमतेमतिमतामतिमन्मथमथरे ज्वरहरंरगरिष्टिवावचायवहविर्जतुसर्षपधूप
नं ७८ अष्टांगधूपः तिक्तोशीरचलाधान्यपर्यटोभोधरोरुतः काथः पुनः समायातंज्वरशीघ्ननिवारयेत् ७९
गोपीद्यामलकीस्थिरामगधजातिक्तापयःपालिनीडाक्षाश्रीफलसोविनाहिषामुस्तैर्द्वैःसाधितं स्यादाज्यविषमज्व
रःक्षयशिरः पार्श्वव्यथारोचकंछर्दिशोषहलीमकप्रशमनंलीलालतामंजरी ८० चल्दलतरुसेवाहोममंत्रास्त्रिने
त्रद्विजजनगुरुपूजाकृष्णनाम्नासहस्रं मणिधृतिरपिदानान्यादिषस्तापसानांसकलमिदमरिष्टंस्पष्टमष्टज्वराणां
८१ पाठांतरमप्यत्रयश्चा चल्दलतरुसेवाविप्रदेवाचनंचग्रहभजनमजस्रविष्णुनाम्नासहस्रं द्रवतिस्रमणिमंत्रा
धारणं चोषधीनांसकलमिदमरिष्टंस्पष्टमष्टज्वराणां ८२

भूम्यामलकी आमलकी स्थिराशालिपणी मगधजापिष्यली
तिक्ताकटुकी पयोजलं बालुकापरपर्यायं पालिनीतरुत शोभागोस्तनी श्रीफलंबालचिखं धाविनीकंरकारी हिमंचंदनं विषाअ
तिविषा मुस्ताभद्रमुस्ता इंदयवस्तेः क्षयराजक्ष्मा शोषोमुखशोषः शोषंस्पष्टं ८० चल्दलइति चल्दलतरुसेवादिकमष्टज
राणामरिष्टंहंतीतिशेषः चल्दलपिप्पलः बोधिद्रुमश्चल्दलः पिप्पलः कुंजराज्ञानइत्यमरः तस्यसेवा तथाहोममंत्राः हेमोदुष्ट
ग्रहाणां मंत्राश्चग्रहाणांज्वरघ्नाः तथात्रिनेत्रः द्विजगुरुजनपूजा कृष्णनाम्नासहस्रं विष्णुसहस्रनामपाठः तथामणिधृतिरपि
ज्वरघ्नमणिधारणा दानानितुलसीदानानि तापसानांतपस्विना आशिषः ८१ ८२

343/1912

अधोतिकोमलामंत्रणे हेरत्नकले ज्वरवान् अथराज्वरवर्जिते दिनोत्पयेदिनांतेलघुप्रदानंभोजनंकुम्भात् दिनांतलक्षणंतु आत्मनो
रहिताद्यादिनांततस्कीर्तितं वाग्मदे ज्वरितंज्वरमुक्तेवादिनांतेभोजयेत्तुष्टुः किंभूतेरत्नकलेकलानिधे चतुःषष्टिकलानांनिधिः
स्थानंतत्संबुद्धिः दजथया कलानिधेचंद्रतुल्ये आल्हादकत्वात् ग्लोमर्गाकः कलानिधिरित्यमरः ८३ इतिश्रीमत्कोणरिभि
हैवेद्यविरचितायांबैद्यजीवनटीकायांज्वरप्रतीकारेनामप्रथमोऽह्नासः १ अथज्वरातिसारचिकित्सायाह अमृतेति भो
निर्जितकुंजरकुंजरकुंभकुचे निजितकुंभो कुचोयस्याः सातत्संबुद्धिः अमृतादीनांपषेतलं काथरूपमनिसारहरंज्वरनाशकरं
तत्र अमृतागडूची अक्षिविषाभृङ्गकदा सरराजयवः इंदुजवः स्तनयित्तुमुस्ता किरातः रामसेनापरपर्यायः विश्वसंती तेषां

अधिरत्नकलेकलावलेनिधेकुशलेकोकिककोमलस्वरे ज्वरवान् ज्वरवर्जितो युबालघुपुर्वादिज्ञानंदिनात्यये ८३ इति
श्रीदिवाभकरभस्मनुकविश्रीलोलेवराजविरचितेवेद्यमजीवनेज्वरप्रतीकारेनामप्रथमोऽह्नासः १ अथज्वरा
तिसारचिकित्सा अमृतातिविषास्मरराजयवः स्तनयित्तुकिरातकविश्वपथः अतिसारहरंज्वरनाशकरंशृणुनिर्जितं
कुंजरकुंभकुचे १ शीतोशीरकयुग्मवत्सकटुकीपद्माङ्गधान्यामृताभृतिबांबुदबालबिल्वकविषाविश्वोषधेः साधितं
काथेमासिकसाक्षिकेविजयतद्व्यासतृहावमीदाघारोचकसंगभंगचतुरः सर्वातिसारज्वरात् २ पंचाभिक्यब
बलेइवीजत्तस्तेयतिकामतविश्वबिल्वैः ज्वरातिसारानसवमीन्सकीसान्सश्वासश्रमनशमयकषायः ३

तथयकाथः १ शीतादिभिः साधितः कथ सर्वातिसारानविजयते शीतंचंदनं - तच्चरक्तं रक्तचंदनस्योक्तत्वात् कषाय
लेपयो प्रायः युज्यते रक्तचंदनमिति उशीरयुग्मं बालुकायुग्मं बत्सकः कटुजाः रूकीषातिवासयुक्तः मधुपरिमाणं च
षोडशाष्टचतुर्भागं पाठा पद्माङ्गपद्मकं शेषाणिप्रसिद्धानि तैः साधितः किंभूतोमासिकसाक्षिको मधुप्रतिवासयुक्तः म
धुपरिमाणं च षोडशाष्टचतुर्भागंवातपित्तकफार्तिषु साङ्कषायशान्त्यविपरीतातुशकंइति किंभूतः काथः दृष्टासादी
नांसंगेचतुरः कुशल २ पंचाग्रादिभिः कृतः कषायोज्वरातिसारान्शमयेत् किंभूतान् ज्वरातिसारान्सवमानसत्तामश्रुतान्
सकासान् शोषंस्पष्टं २

पंचमूलं महत् कफाधिकत्वाद् अत्रेयं कृदप्याह हेमगासिभगनयना अन्यत्सगमं ५ असौ कथः शोफातिसारांबुधिकुंजना
शोफातिसारवाबुधिः समुद्रः दुस्तरत्वात् तत्र कुंजना अगस्यः किंभतः कथः सदेवदारुः सविषः सपाठः पाठादकी सजनुश
त्रुः सविः डंगः सघनः समुद्रः सतीक्ष्णः समशेचः उक्तचबंगसने विडगातिविषामुस्तादाहपाठाकलिंगकं मरीचनसमायुक्तं शो
धातीसारनाशनमिति असमासकरणं त्रयेकमद्भुतशक्तित्वात् योतनाथं शेषं स्पष्टं ५ इति त्वरातिसारप्रतीकारः अतिसा
रचिकित्सा माह आयीति कोमलमनने प्रियवत्समं सरारोश्रीकृष्णं प्रतिभृतिभरतां पुरुषाणां वा लुक् श्रीघनधान्यविश्वे किं नकि

कफाधिके वापवनाधिके वा दृयाधिके वा गुरुपंचमूलं पित्ताधिके स्याद्दुधुपंचमूलं पुनः पुनः पृष्ठसिक्किंरक्षीगो ४ सदेव
दारुः सविषः सपाठः सजनुशत्रुः सघनः सतीक्ष्णः सवत्सकः कथमुदाहृतोसौ शोफातिसारांबुधिकुंजना ५ अतो
सारचिकित्सा माह अयं प्रिये प्रीतिभरतां मुगरोकिं बालकश्रीघनधान्यविश्वे यस्याप्यतीसाररुजोनतस्य किं बालश्रीघन
धान्यविश्वे ६ इति धान्यपंचकं कर्तृगुणमिदं यं पित्तातिसारो धान्यं बुबिल्यादीनां निरुध्यते केनात्र ज्ञायते कृत्वा पडि
तेन त्वया विना ७ इदं जंमघमदाकुसुमश्रीरोधमहौषधमोचरसानां चूर्णमिदं गुडतक्रमिदं शिथिलचिरादतिमारमुदारं

मपीत्यर्थः यवयोरैक्यत्वात् बालकः सतानः श्रीलक्ष्मी घनधान्यं बहुधान्यं विश्वं त्रैलोक्यं तैः अथवा घनो मेघः धा
न्यं शाल्यादि तैः अथवा लक्षणया घनशब्देन दृष्टिः धान्यं तत्र प्रयोजनं नास्तीत्यर्थः यस्यापि अतिसाररुजः अतिसरणम
तिसारस्तज्जनिता रुजः पीडा तस्य बालकश्रीघनधान्यविश्वे किं न सर्घा मपि भवति अयं धान्यपंचको दृढसंप्रदायात् काथः
सुश्रुते तु चूर्णमेवोक्तं ६ धान्यांबुबिल्यादीनां केन जलेन पित्तातिसारो निरुध्यते पंडितेन त्वया विना कृत्वा केन ज्ञा
यते अपि तु न केनीपीत्यर्थः अत्र केन जलेनेति कर्तृगुणं धान्यं चतुष्कः कर्तृगुणमिदं यं ७ इदं जंमघमदाकुसुमश्रीरोधमहौषधमोचरसानां चूर्णमिदं गुडतक्रमिदं शिथिलचिरादतिमारमुदारं
पीते अपि मारमुदारमहातमचिराच्छीघ्रं हंति इदं जंमघमदाकुसुमश्रीरोधमहौषधमोचरसानां चूर्णमिदं गुडतक्रमिदं शिथिलचिरादतिमारमुदारं
महौषधं संदी मोचरसज्ञात्प्रलातिर्यः ८

345/1912

कल्याणीति हेल्लने शंध्याया अतिसारसारसारं अतिसारबलं शमयति सारो बले स्थिरांश्चेत्यमरः किंभते कल्याणि किंभ
ते कांचनलता ललितांगयष्टे सुवर्णवत्सुंदरांगयष्टे तथा तां बलशाली संदरं वदनं मुखं यस्यास्तत्संबुद्धिं तथैषु शेषं स्पष्टं
१ अतिसारेति श्यामावत्वं श्यामेव मुग्धयौवने वा राजते शोभते किंभता श्यामा अतिसारप्रशमनि अतिसारः पुरीषाति प्र
हृतिस्तं प्रकर्षेण शमयति इत्येवं शीला पुनः किंभता चित्रपत्रके प्रसिद्धिः नाभ्यां शोभत इत्येवं शीला पुनः किंभताः तनुवद्
जोडरागे रंदिता स्त्रीपक्षे अतिसारो मोक्षस्तं शमयतीति अतएव वीतरागाणं मुक्तिं तथा १ चित्रपत्रकशोभिनी चित्राविचित्रः
पत्रकः पत्रेपाविशेषास्तेन शोभते तथा तनुवद्गः कामस्वरंदिता श्यामामालविकात्रिष्टयमरः तथानेकाद्यं श्यामारा

कल्याणिकांचनलता ललितांगयष्टे तां बलशाली संदरं वदनं मुखं यस्यास्तत्संबुद्धिं तथैषु शेषं स्पष्टं
चित्राप्रशमयति सारसारं १ अतिसारप्रशमना चित्रपत्रकशोभिनी रंदिता तनुवद्गेश्यामा श्यामेव राजते १०
बाले बालता प्रबाललतिकाकारो घ्रिहस्ताधरे मद्भुमात्यलसत्कुचसिति धरे न्नज्वलन्मेखले चंचत्कुंडलमंडले पित्र
यनेरक्तामश्लान्चितातीसारकुटजाव्यवित्त्वकविषोदीच्ये कथायुक्तः ११ धातुक्षामलकीपयोधरवृकीकद्वंगय
दीमधुश्रीजं चान्नफलास्थिनागरविषाकीवेरले भ्रंजं नुल्यांशविदिनंदुलजलंगं गाधराख्यं महच्छृणोत्तं मपाकरो
ति स कलजीर्णातिसारं परं १२ त्रिः प्रियवत्समं श्यामास्त्री मुग्धयौवनेति १० इति अर्थद्वयवाची हे बालरत्नकले कुट

जादिभिः कृतः कथायः रक्तामश्लान्चितातीसारं रक्तादि युक्तमतीसारं विजयते किंभते बाल बाललता प्रबालल
तिकाकारो घ्रिहस्ताधरे नूतनप्रतानिना किशालसत्कुचसिति धरे चरणहस्तौष्टे तथा मद्भुमात्यलसत्कुचसिति
धरे मद्भुकाकुसुमशोभमानस्तनपर्वते तथा रत्नो ज्वलन्मेखले रत्नैरुज्वलन्ती देदीप्यमाना मेलापस्यास्तत्संबुद्धिः चंचत्
कुंडलमंडले देदीप्यमानकर्णभूषणे ११ वत्सकादि धातुक्षामलकीपयोधरवृकाकद्वंगयष्ट्यादिभिर्विहितं कृतं महद्गंध
शरव्यं चूर्णं सकलसमग्रं अतीसारं तूर्णं शीघ्रं अपाकरोति दूरीकरोति तत्र धातुस्यारयोः स्पष्टः यथा मधुयष्टिका किंभते चूर्णं

११

अधिकंदुकनिदंस्तनिप्रमदास्तपमदाफहारिणि रुधिरास्तिस्तौक्यायकः समधुदाडिमवत्सकत्वचः १३ चंदनविम
लतंदुलाबुनासंयुतंमधुयुतंमितायुतं तद्विखंमस्त्विखंडनंरवडनंप्रचुरदाहमेहयोः १४ कुक्षिशलाश्लंघ्रांविंधा
स्तातिसारजित् सवतसगुडं बिल्वबिल्वतुल्यपयोधरे १५ असाध्यातिसारलक्षणमाह तदृश्वासकासज्वरशोथमूछा
द्विक्कान्निविद्वेषणवांतिश्रुतेः युक्तोतिसारीस्मरतप्रसन्नगोविंदगोपालगदाधरोति १६ इत्येतिसारप्रतिकारः तत्रान्तरं
विशेषोयथा जातोफलं नागरसंपर्कनौगवर्जफलं भिन्नमिदंचनित्यं योज्याद्विनिष्कचक्रीपजातादरण्यजातस्मसमं च नूबैः

किंमृतंकुक्षिशूलामशूलघ्नं कुक्षिसेमामरोघ्नं क्वचित्पाठः कुक्षिरोगोऽविचारः आमः प्राग्व्याख्यातिः शूलप्रमिदं किंमतं विव
धास्तातिसारजित् बिंबधोमलानां अस्तातिसारौ रक्तातिसारौ जयतीति जित् १५ गुडवित्प्रयोगः असाध्यातिसारलक्षण
माह तडादियुक्तो अतिसारि गोविंदगोपालगदाधरेति स्मृतुः गोविंदादीनां स्मरणमेवोपक्रमः असध्यत्वात् तडादीनां हृदस्तैर्यु
क्तः संयुतः तद्दृष्ट्या श्वासः श्वसनं कृमिः कासनं ज्वरोगंतप्तिः शोफः श्वयथु मूर्च्छा मूर्छनं दिक्का प्राग्व्याख्याता
अन्नविद्वेषणमन्नद्वेषः बांतिर्बमनं शूलं प्राग्व्याख्यातैः १६ तंत्रांतरे तु विशेषो यथा जाताफलेति द्विनिष्कं चतुःशोष

निष्कार्दमात्रं मिषजाप्रयोऽयं द्विवारमेतच्छ्रुतं दुःखोदकैः जीर्णातिमारुचिरिगमयुक्ते हितः सभूले बहुवेगयुक्ते १६ जा
नीकलादिपुटपाकः इति अतिमारुचिकित्सा अथ ग्रहणीचिकित्सा इदं तु ग्रहणीमाश्रितं दोषमतीर्णवदुपाचरं
त वाग्मैत्रे जीर्णोपक्रमोयथा तत्राप्येलंघनं प्रपथ्यं मम ध्येदीपनपाचनं तत्र दीपनपाचनमाह यवानीनांगरोशीरथ
निकातिविषाघ्नैः धालुबिल्वद्विपणीमिदीपनपाचनं भवेत् १९ पुनर्नवावलिजवाणपुंखाविश्राग्निपथ्याचिरविल्व
विल्वैः कृतः कषायः शमयेद्दोषान् दुर्न्नामिगुल्मग्रहणीविकारान् २० संदीबिल्वरुहाविषाजलरुहैस्तुल्यैः कषायः
कृतो मंदाग्नौ ग्रहणीगदेषु मततं सामानुबन्धे हितः संदीबिल्वस्सर्पघ्नं प्रपिबनः प्रीवामवातापहं स्याद्वायास्तनुलोमनं ग्र
हणिकावेगेन जंगम्यते २१

नृबन्धे सतता मतायमित्यर्थः उक्तंच विश्वघनाति विषामृतवह्नी क्वाभमतामृतवह्नि
विहीनं यः पिबति गृहणी विषयात्तेस्तस्य न सा भवति, हे अमित प्रमे चतुर्णां काष्ठः पठितः स यथा शृङ्गीसमुत्सृजति विषाग
उक्षीपिबेत्कषायं कृथितां समोऽशा मंदानलत्वे सत + ग्रहणीरुक् इति + नामतायागमानुबन्धे ग्रहणीगदेच शृङ्गीरुक्कष
तं घृतं प्रपिबतो ग्रहणिका जगम्यते अतिशयेन गच्छतीत्यर्थः अत्रानुक्तमपि जलं देयं इत्येथनुक्ते जलमत्र देयं किं भूतं घृतं
प्रीदामवाना पदं दक्षिण भागग्रितो ग्रंथिः प्रीदा आमवातस्तौ अपदेति तत् तस्मावायोरनुलोमनं स्यात् स्यादित्ययं भवती
त्यर्थः कुत्रापि सस्वास्कासाह्नित्यपि पीड २९

34711912

बै. जी. टी.

१२

पाठादीनां चूर्णं सप्तौदतुलं सौद्रेणाख्येन नंदुलजलैर्ग्रहण्यादिषुपेयं तत्र पादा अंबुषा विषा अतिविषा कुटजत्वक् फकुटज फलं इजवः कुटजजाता चक् अथोमुस्ता तिक्ताकुटुकी मदाधातुकापुष्प रसजूरसाजनं नागरेसंवी बिल्वबालविल्वकं तेषां च ग्रहणीसंग्रहणीप्रवाहिका रक्तप्रवाहोरक्तस्य प्रवहणं गुरुहृक्गुदजाति अशोशितेषु २२ पादाद्यं चूर्णं तुल्यांशसकलं किंमत्कुटुकामुस्ते इजश्चूर्णं सकलं तुल्यांशं तुल्यांभागं प्रत्येकमेकैकभागं कुटजतः भागाः चंद्रकलामिताः षोडशभागाः चित्रकाडागदयंचैत्यव्ययमतदर्शे अध्ययानामनेकार्थत्वात् एतच्चूर्णैरलकलाभिधैरलकलारव्यामित्यर्थः रलकलामितिवाह

पाठाविषाकुटजवृक्षफलं त्वगद्विक्तामदारसज्जनागरबिल्वचूर्णं सप्तौदतुलं जलं ग्रहणीप्रवाहगुदरुक्गुदतं भुदया नू २२ पादाद्यं चूर्णं तुल्यांशसकलं किंमत्कुटुकामुस्ते इजश्चूर्णं भागाश्चंद्रकलामिताः कुटजतोभागद्वयं चित्रका त् चूर्णैरलकलाभिधैरुडययुक्तं च पांडुज्वरातिसारासुचिकामलाग्रहणिकागुल्मप्रमेहापहं २३ अजातिका हिंशुपटुत्रयाणां क्षारद्वयं ग्रंथिकटुत्रकरथाणां च व्याजमोदानिचिचित्रकाणां चूर्णं समांशं विदधीत धीमा २४ को छांबुनाकोल्मेनयुक्तं तक्रानितं कांतिकमिश्रितं वा पेयीयमानं मरुवदं रणास्यादुग्धग्रहणामगुदांकरेषुः २५ युग्म

पाठ सत्यः किंभूतं गुदपयोयुक्तं गुदपरिमाणं तु चूर्णद्विगुणो गुदा जलपरिमाणं तु कथंचूर्णस्य कल्कस्य गुदिकानां च सर्वशः द्रव्यमुक्तं प्रालेख्यः पातय्यश्चतुर्विधः इति पुनः किंभूतं पांडुज्वरातिसारासुचिकामलाग्रहणीकागुल्मप्रमेहापहं २३ युग्म अजातिकादीनां चूर्णं धीमानवैद्यो विदधीत किंभूतं समांशं तुल्यांभागं तत्र अजातिकाजीरकं हिंशुरामठं पटुत्रयं सैवं वसौवद्यलविटलणानि क्षारद्वयं यवक्षारसज्जिकाक्षारो ग्रंथिः विष्यलीमलं कटुत्रयश्चूर्णं चूर्णचिकित्सा अजमोदायवानी अतः परिमार्जनत्वात् शिशोरातपुष्पा चित्रकोपिः २४ किंभूतं कोखांबुना फोटजलेन कोलरसेन वदरकाथेन वा युक्तं गुल्मादिषु नृणां सरपदं स्यात् गुल्मारिदनं नद्वारा २५

१२

349/1912

भोप्रेयसि क्षारद्वंहादिसिः तुल्यैः समभागैः रजश्चूर्णं विधेयं तइजः कोल्हजलादिभिः प्रियं प्रियकरं प्रायोग्रहणादन्येषां धाज्जा तासु अक्षुदादिषु प्रियमिति वा योज्यं तत्र क्षारद्वंहाः सर्जिकायवक्षारो पटुत्रिकं सैधवसोवच्चैवदिलवणानि त्रिकटुचूर्णं तैः तथा चविका अजमोदात्रयवानी अनलश्चित्रकः तैः रुक्मापिप्पली मूलकं मागधीमूलं हिंशुरामठं तच्चर्जितं मवदयं चूर्णं धुमर्जितं हिंश्वितिवचनात् जीरजीरकं मिश्रितपुष्पाः तैः कोलपयसा वदरकाथेन तक्रमडोदकं तेन २६ भोनसत्रमुरवामुरवी नक्षत्रमुरव्यः संपूर्णं चेद्रस्तद्विमुखं यस्यास्तत्संबुद्धिः चंद्रमुरवी नक्षत्रमुरव्यं नक्षत्रमुरव्येति षष्टीतत्पुरुषः सममीतसुरुषो वा इयंच सममीनिर्द्धारणे तच्चजातिगुणक्रियाभिः लोकत्रयेकसतिवापाठः लोकत्रयेकाचासोसतीत्वसेतत्संबुद्धिः द्विसारादिभिः

क्षारद्वंहादुत्रिकैः त्रिकटुकैश्च व्याजमोदानलः रुक्मा मूलकं हिंशुजीरमिति भिस्तुल्ये विधेयं रजः पीतः कोलजलेन कोल्हप यसातक्रेण चान्येषां पाटुद्रुगुल्मगुदांकरग्रहणेषु प्रायः प्रियं प्रयसि २६ द्विसारादिषु द्रुपटुब्रजहिंशुदीप्यैः स्यात्सारं गवदरेकरमेनयुक्तः श्लेष्मानिलग्रहणिकासु गुडः प्रशस्तो नक्षत्रमुरव्यमुरवी दीपनपाचनोत् २७ चूर्णचित्रकचव्यश्रीषि श्वभेषजनिर्मितं तक्रेण सहितं हतिग्रहणीदुःखकारिणी २८ रुचकान्निमरीचानां चूर्णं तक्रेण सेवितं ग्रहण्युदगुल्मांशं २ रुक्माद्यदीहनाशनं २९

गुडः स्यात् गुडो गुडिका किंभूतो गुडः सलंगवदरौ करमेनयुक्तः सारो दाडिमसारः रतुंगमातुलं गं वदरं कालं तइसेन वदरकाथेन वदरकाथेन तेषामेकतमेन रसेन युक्तः किंविशिष्टः श्लेष्मानिलग्रहणिकासु प्रशस्ताः तथा व्यर्थं दीपनपाचनः दीपनो वद्रेः पाचनं आमस्य द्विसारो यवक्षारसज्जिकाक्षारो षट्कटु षडुषणं पटुब्रजो लवणपंचकं हिंशु रामठं दीप्योयवानी २७ चित्रकादिनिर्मितं चूर्णं तक्रेण सहितं युक्तं दुःखकारिणी कटुकारिणी ग्रहणीहंति चित्रकोपिः चव्यंच विक श्रीर्विल्वं विश्वभेषजसंघी तेनिर्मितं २८ रुचकसौवर्चल अग्निश्चित्रकः मरिचमृषणं तेषां चूर्णं तक्रेण सेवितं ग्रहण्यादिनाशनं ग्रहणीसंग्रहणी उदरजठरं अक्षुविधं गुल्मः कोल्हग्रंथिविशेषः रुक्माद्यं अग्निमाद्यं शोदं प्रसेदः २९

मोप्रहणीपतिपत्ति आजं अजासंबधि आजंपयः ० जलधरादिकल्कयुतं विषहं ग्रहणीविकारसद्योनिहे किंभूता आमानुबंधसहि
तं तथारुधिरान्वितं रससंयुतं ३० इति श्रीमत्कोणेरिभट्टवैद्यस्तुतुरुभट्टवैद्यस्तुताया विरचिताया वैद्यजीवनटीकायां ग्रहणी
प्रतिकारोनामद्वितीयो विलासः २ अथकासश्वासप्रतीकारमाह भोका मलवाणिनि अतः परं कामश्वासप्रतीकारं चिकित्सासु
दीरयामः लघुपंचमूलीकतः कषायः कामं निहंति लघुपंचमूलंतु शालिवालिर्षष्ठी पृष्टिपणी बृहती इहती दुयगोक्षररिति किं
भूतः कषायः चपलांसहायः पिप्पलीप्रतिवासयुक्त १ घनोमुस्ता विश्वासेदी शिवाहरीतकी गुडः प्रसिद्धः तेभ्यो ज्ञाता गुटिका
श्वसनेश्वासं कसनं कासं हंति नाशयतीत्यर्थः किंभूतादिगुटिका त्रिदिनं त्रीण्यहानि वदन्नां भुजमध्यघृता मुखचमलमभ्यधारि

आजं पयोजलधरं द्रुवाल बिल्वक्रीवरमोचरसकल्कयुतं विपक्वं, आनुबन्धमहिरातरुधिरान्वितं च सद्यो निहतं तिग्रह
णीग्रहणीविकारं ३० इति वैद्यजीवने ग्रहणीप्रतीकारानामद्वितीये हिंसाः २ अथ कासश्वासप्रतीकारः अतः
परं कोमलवाणिकासः श्वासः प्रतीकारमुदीरयामः निहतिकासे गुरुपंचमूलं कृतः कषायश्च पलासमाद्यः १ घनं किम्
शिवागुदजागुटिकात्रिदिनं बदनं बुजमथ्य च ता हारति श्वसनं कसनं ललने वहिमं हृदयोपगता २ आजस्य मूत्रस्य प
लंशतानां शतफलानां च कलिस्य -- पक्वं समधानि हंतिकासश्वासं च तद्दत्तं बलं वलास ३ इति विभातकावले
हः आर्शदोर्हंतुलागुडादपितथावात्रीचकस्कंबरीदीप्याप्योजरणं त्रिजातजलदादेतस्य चेत्याकिदः लोहोरत्नकलेतवैव
कथितः प्राणप्रियायाः मयाकासांशो ज्वरपीनसश्च यथुलगुल्मक्षयध्वंसनः ४

22

चिंतामणिवृद्धप्रदत्वाच्चिंतामणिसंज्ञकः तत्र रास्त्रारसना बलाबाधालोकः पद्मकंपद्मकारं देवदारुप्रमिदः फलत्रिफली श्रृष
थां त्रिफटु वैहृद्विदं तेषांचूर्णं किंभूतः सौद्रघृतोपपन्नो मधुघृतान्वितः तेषांचूर्णं तेषां त्रयैषम्येनग्राह्यं उक्तं भजता विषरूपत्वं तु
त्यंशे मधुसर्पिषा इति श्वासान् पंचप्रकारान् तथाकासांश्च निराकरोति ५ इति चिंतामणिसंज्ञकं नाम चूर्णं रास्त्राद्यपनामकं चूर्णं
वासादीनां क्वाथे तद्वस्यपुंसः श्वासाः क्षयं शमनं याति अपितु सर्वस्यापीत्यर्थः वासा आदिरूपः हरिद्रानिशा धनिकाद्यान्यकं गडू
अमता भागी भारगी कपिचचूर्णयुक्तेन ली नागरसंही रिंगणी कंदकारिका किंभूतेन क्वाथेन मारीचरजो न्वितेन मरिचचूर्णयुक्तेन द
वासादिक्वाथः लवंगमरीचा सफलत्वचः तुल्याः समभागाः लवंगंचंदनपुष्पं मरिचचूर्णं असौविश्रीतकः तस्य फलत्वकं ख

रास्त्राबलापप्रकदेवदारुफलत्रिकं चूषणवेत्तचूर्णं चिंतामणिः शौड्यतोपपन्नः स्नासांश्चक्रासांश्चनिराकरोति ५ इति
चिंतामणिसंज्ञकं नाम चूर्णं रास्त्राघफनाम चूर्णं वासाहरिद्रामगधागइरीभागीघनानागरिगणीनां काथेनमारीचकणा
नितेनश्वासः क्षमंयातिनकर्यपुंसः ६ तुल्यालवंगमरिचाक्षफलं त्वचस्युः सर्वैः समानिगदितः खदिरस्यसारं बंशलहृष
जकषाययुतं चतुर्णांकासान्निहंतिवटिकाघटिकाष्टकांते ७ इतिलवंगादिवटि वातनिर्दूल्यन्कफकवल्यनपानसे ८
शिल्निर्मलयप्रभाप्रबलयन्तद्दौगमुत्तारयन् निःशेषं जठरामयं प्रशमयन्नुद्दीपयन्वावकं कासश्वासनिराससाधनमसौ

विष्वाकषायः स्मृतः ८ संदीक्षाथः

दिरस्यसारः सर्वस्मानः लवंगादित्रयाणांतुल्यः बञ्जूलवृक्षजकषाययुतं चतुर्णांबञ्जूलवल्कलकाथेनप्रावितावटिका घ
टिकाष्टकांते प्रहरांतैकासान्निहंति कश्चिद्भूत्या त्वकृशब्देनवरागगदीष्यति तन्निरासार्थंचतुर्णामितिषट्पादानं ७
इतिलवंगादिघटि असौविश्वाकषायः स्मृतः उक्तः किं कुर्वन् वातं निर्दलयन् कफं कवलयन् श्वासं कुर्वन् तथापानस
लः उन्मूलयन् उसाटयन् तथादृष्टिनिर्मूलयन् स्थां कुर्वन् तथाप्रप्ताकांतिः प्रचलयन् अधिकं कुर्वन् तथा
हृद्भोगउत्सारयन् दूरी कुर्वन् निःशेषजलरामयप्रशमयन् उदामयोतिसारभ्रूलादियथां पावकं जलराग्निं उद्दीपयन् दीप्ति
कुर्वन् ८ संतीकाथः ७२ ७३ ७४ ७५

विद्वद्भ्यान् वंदनयोग्या इतंशीघ्रं सोत्तरमिदं अवदत् इदं किं नागरस्येति किंभूता बहुभनभर्ता इतिपृष्टा इतीति किं भाकमल
वदने तुः सौपरे कादक रूपं नाहति गिरिसंबुद्धिः काः अंगेति तथा भोमधुरवचने इताशस्य अग्रे किंबीजं अग्रिबीजस्य
कारस्यषष्टीरस्येति तथा श्वसनशमने कस्यकाथः नागरस्येति यस्तसमस्तजातिः अंतर्होपिकायाः ९ संदीकाथः भीष्
पीयूषमधुराधरे पीयूषवदमृतवन्मधुरोभरओष्टेयस्यास्तस्यास्तत्संबुद्धिः कटुनैलेन सर्षपनैलेना गुडोयावन्नसेवितः ना
वच्छासः किन्नपश्यसि नश्यतीत्यर्थः १० मरिचजं चूर्णं मधुरवदाभ्यां यदिसेवितं तर्हि कामश्वासपराजितो पराभूतो

रूपं कीदृक्कमलवदनेनः परेसौगिरस्यात्संबुद्धिः कामधुरवचने किंदुताशस्यबीजं कस्यकाथः श्वसनशमनोव
लुभेनेतिपृष्टा विद्वद्भ्यान् इतमिदमदात्तात्तनागरस्य ९ पुनरपि संदीकाथः कटुनैलेनसंयुक्तोगुडोयावन्नसेवितः
तावन्नश्यति किंश्वासः पीयूषमधुराधरे १० सेवितं मधुरवदाभ्यां चूर्णमिरिचजपरि किमथक्रियते चिंताकासश्वास
पराजितैः ११ अयिरत्नकलेनालनलिनाछदनेक्षणे सिंहीकषायः सकणः कासः श्वासश्वासमृतः १२ निरोध्यः
रावणस्यसुतोहन्यान्मुखवारिजधारितः श्वसनं कसनं चापिलमिवानिलनंदनः १३

किमर्थं चिंताक्रियते चिंतानकार्येत्यर्थः ११ निरोध्यः अयीति कोमलामंत्रणे रत्नकले नालनलिनाछदनेक्षणे नीलंयाव
लिनंकमलंतस्य छदनपत्रंतद्वीक्षणेनेत्रेयस्याः स्तस्याः संबुद्धिः नीलपद्मपत्रनेत्रे सिंहीकषायः सकणः पिप्पलीप्रतिवास
क्तः क्षणात्कासग्रासकरः स्यात् छदनपत्रहक्षयोरिति विस्वः पिप्पल्यादिभिर्मधुनासेवितैः कुतहलात्कासः प्रशाम्यति १२
रावणस्यसुतोअसौ विभीतकोमुखवारिजधारितो मुखकमलधृतः श्वसनं कासबाहन्यात् काः कमिव अमिलनंदनो वान
स्तनुर्दनुमान् तमसकुमारमिव रावणपुत्रमिव उक्तं च पंचकासानिहंत्याशुकेवलौवाविभातकइति १३ श्रीः १४

अयिप्राणाप्रिये भागीनागरयोः काथः श्वासत्रासाय श्वासनाशाय पाययेत् किंभूतेप्राणाप्रिये जानीफललोहितलोचने जाती
फलवह्नीहितलोचनेयस्यास्तत्संबुद्धिः अथवा जालायुक्तं फलं जानीपत्रासिद्धिं फलं तस्याप्यारक्तत्वात् तद्वह्नीचनेयस्या
स्तत्संबुद्धिः १४ भाप्राणपतेलोलवराज ममप्रियतमा ममप्रियासखी कंदर्पलीलानीलानामा सखी कासकेशवशात् अती
बहुशतां प्रासासांप्रतमस्ति तस्याः त्वमुपवारकयेति रत्नकलोक्तिः अपलोलिंबोक्तिः भोवकोरक्षणे चकोरनेत्रे विश्वाग्रंथि
कणाकलिद्रुमभवंचूर्णं क्षौद्रान्वितदीयतां १५ त्रिकटुसंभवचूर्णैः गुडसर्पिभ्यांसंयुक्तः कासान् तरसावेगेन निहंतिः कः कानि
सतांधूनां त्रासानुपडवानिव १६ पिप्पल्यादिसहितश्चूर्णः मधुनासेवितैः कासप्रशाम्यति कुतहलात् कौतुकात् १० भोरति

अयिप्राणाप्रियेजीति फललोहितलोचने संदीभागीकृतः काथः श्वसनः श्वसनाविराट् १४ अस्तिप्राणपतेममप्रियेत
माकंदर्पलीलासखीकासकेशवशादतीबहुशतांप्रासासिंसांप्रतं तस्यास्त्वंकथयोपचारमधुनाक्षौद्रान्वितं दीयतां
विश्वाग्रंथिकणाकलिद्रुमभवंचूर्णंचकोरक्षणाः १५ संयुक्तोगुडसर्पिभ्यांचूर्णं त्रिकटुसंभवः निहंतितरसाकासान्
त्रासानिवसतांहरिः १६ पिप्पलीपिप्पलीमूलविभीतकमहौषधैः मधुनासेवितैः कासः प्रशाम्यति कुतहलात् १०९
कण्वाडिकरसः श्वमधुः श्वासकासजित् रतिबल्लभचापेयचापचारुकलेचरे १८ शृंगवेररसायेन मधुनासहसेवितः
श्वासकासभयंतस्यनकदाचिह्रशोदरि १९ पुलोमजावल्लभस्तनुपत्नीतातात्मभूतोरवरवाहनस्य सौंदर्यदूरीकृत
रामरामेकषायकः काससमीरसर्प २० बहुभचापेय चापचारुकलेचरे मदनसंबधिचंपकचापवत्संदरांगि एकर

वर्वाडिकरसः श्वमधुः श्वासकासानाशयति १८ भाकृशोदरि शृंगवेररसायेन मधुनासहसेवितस्तस्य श्वसकासभयंकाचिन्न
पादोतरपूर्वस्य १९ भासौंदर्यदूरीकृतारामराम सौंदर्येण इतारामरामासीताययासाः स्तस्याः संबुद्धिः पुलोमजावल्लभस्तनु
पत्नीतातात्मभूतोरवरवाहनस्य कषायकः काससमीरसर्पः पुलोमजाइडाणि पुलोमजाशचीडाणिइत्यमरः तस्याः वल्ल
भोभर्ताइंद्रः तस्यस्तनुजः उपेंद्रः विष्णुः स्तनुपुत्रेनुजैर्बोइत्यमरः उपेंद्रंदावरजइत्यमरः तस्यपत्नीलक्ष्मीः पत्नीपाणिग्रहीता
चैत्यमरः तस्यास्मातः पिताः तातस्तुजनकः पिताचैत्यमरः समुद्रस्तस्यात्मस्तः पुत्रः आत्मजस्तनपस्तनुइनुपुत्रइत्यमरः चंद्रः

वे. जी. टी.
१५

सङ्कोचरेयस्यसः चंद्रशेखरः महादेवस्तस्यवादनं हृषः हृषोनामादरूपः हृषादरूपसिंहास्यइत्यमरः तस्यकृपायकः शोधः कासएव
समीरोवायुस्तस्यस्यः मक्षकत्वात् २० अथीतिकोमलमंत्रणे रत्नकले हृषवारि वासाकाथः स्वरसोवा मधुमत्प्रयुक्त कम
नेकासपिबेत् किंभूते तालफलस्तनी तालफलवदस्तनोयस्याः तत्संबुद्धिः भो ओषधिनाथमुखि चंद्रमुखी इदमोषध बुधाधि
पतेरपि इंद्रस्यापिनवदामि अतिचमकारित्वात् २१ पाठांतरं फलत्रयादीनां चूर्णकासंजयेत् अत्रुनाविचारणीयं फलत्रयं वि
फला छिन्नरुहा अमृता दुताडाः चित्रकः रास्त्रारसना रुतिधंसि रुमिघ्न कटुत्रयत्रिकटुकं किंभूतं चूर्णसितयासमेतं सितचूर्ण
चतुर्गुणा उक्तं च सितचतुर्गुणा दयाचूर्णाच्चद्विगुणागुडइति २२ इति कासंश्वासप्रतीकारः भोललने एरंडतैलं दशमूलकषा

अथितालफलस्त्रनिर्लकले हृषवारिपिबेन्मधुककसने नवदामिकदापिबुधाधिपतेस्त्रिदमोषधमोषधिनाथमुखि २१
पाठांतरं फलत्रयं छिन्नरुहा दुताडा रास्त्रारसना रुमिधंसि कटुत्रयाणां चूर्णसंभवांसितयासमेतं कासंजयेन्नात्रविचारणीयं २२
इति कासंश्वासप्रतीकारः दशमूलकषायमिश्रितं बाललने विश्वकषायमिश्रितं वा प्रपिबेत् कटुत्रयत्रिकटुसिबस्त्रिलेध्वमेरंड
जमेवनेत् २३ स्तोरोमृतानागरदेवदारुपंचाङ्गियुग्मेद्वयैः कषायः रुक्कतैलेन समन्वितो यं भेनामवेदामसमीरणस्य
विलासिनी विलासिनाविलासद्वयं यथा तथागुडूचीविश्वेन हरेदामसीरणं २४ इति आमवातप्रतीकारः विलासचि
तेषु विलासिनीनां विलासपूर्णंगुटिकां करोति संसेवमानां गुटिकां निवेतत्तूणीयां रातंगुटिकां मयेषु २५ सम्यक्सि
नाछगणकरसेकाननोश्वाकुलिधार्धैलेव द्वासेम्य परिहृततुषाप्रौढसीमेतिमीभिः सस्त्रपिष्टा पटुरसनिशाचूर्णपूर्ण
क्षपायांचक्षः सिद्धा संकलरुधिरसंहरति ग्रहेणः २७ यमिश्रितवा अथवा विश्वकषायमिश्रितं वा कषादिश्लेध्वं नि
श्रयं पिबेत् २३ पंचाङ्गियुग्मेदशमूलं रुक्कतैलेन एरंडतैलेन संयुक्तः २४ यथा विलासिनी विलासिनाविलासी हृदयं हरति
तथागुडूचीविश्वेन आमसमीरणहरेत् २५ इति आमवातप्रतीकारः २६ छगणकरसे गोमयसे काननोश्वा अरण्यजाः कु
लत्वा चिबलाइति महाराष्ट्रः चित्रद्विती मध्यदेशे चिमइतिलोकः चलेव द्वासेम्यकुस्त्रिनाः रुधिरविकृतिग्रहेण संहर
ति किंभूताः परिहृततुषाः निस्तृषाः तथाप्रौढसीमेतिमीभिः सस्त्रपिष्टा प्रगेष्वा वनिताभिः सस्त्रपिष्टाः पुनः किंभूताः चक्षः
पटुरसनिशाचूर्णपूर्णः पटुसंधवं रसोवोलः जातीरसारव्यः निशाहरिदा एतेषां चूर्णेन पूर्णाः पूणीरुताः पुनः किंभूताः चक्षः

१५

353/1912

सिमां नेचयोसिमाः सर्वत्र प्रौढवनिताभिर्योत्वं तेन देशकालमात्रासंप्रदायजलंतासांस्त्विने २७ काचित्सर्वीप्रत्याह भोसारवि
अमुष्यवनितायावतंसः शिग्रोः लोलिंबराजकविनाय उपयोगः रुधितोस्ति वनितायाः अवतंसः कूर्णपूरः उक्तं सः कूर्णपूरस्याल
रवरेचावतंसवदिति विश्वः अस्यासरयुनरमाह भोमहिलोग्रगण्य समधारेतस्यपल्लवरसात्तगव्याधि - - हरणे अन्यत्किं न किमपी
त्यर्थः २८ बहलपल्लवपल्लवजोरसः मधुनान्वितः नयनयोर्विहितो मधुनान्वितो बहलपल्लवपल्लवजोरसः २९ कुवलयनयनेर्जतं कफाध्वेः सः हसितया
हलपल्लवशिग्रुः २९ इति पाठांतरं भोलघुकुचशालिनी अष्टयुस्तन शोभने धुलघुकुचा म्यांशालतेशोभते सान्तं बुद्धिः अथे
कफः समुद्रफेनः सितयासह अर्जतं पुष्पं आशुशीघ्रं निराचरीकरोति नितरां दूरीकरोतीत्यर्थः उक्तं च हंस्यजुनं शर्करयाब्धिफेनइ

काचित्सर्वीप्रत्याह लोलिंबराजकविनावनितावतंसः शिग्रोः लोलिंबराजकविनाय उपयोगः रुधितोस्ति वनितायाः अवतंसः कूर्णपूरः उक्तं सः कूर्णपूरस्याल
एतस्यपल्लवरसात्तमधोकिमन्यत्तद्व्याधिमात्रहरणे महित्वाग्रगण्ये २८ जयति मारुतपित्तकफैः कृतांबुद्विधामपि
लोचनयोर्विथा नयनयोर्विहितो मधुनान्वितो बहलपल्लवपल्लवजोरसः २९ कुवलयनयनेर्जतं कफाध्वेः सः हसितया
निराचरीकरीति प्रियकरमिचकामिनीनवोदालघुकुचशालिनिवससिप्रयुक्त ३० निराकरोति नक्राध्यं गोशरुत्सहि
ताकृणाः यथारतेन रमणीरमयस्य महावले ३१ इयामेयामिप्रिय इयामेयामाबोधितमानसे रुक्कंशमयति सिग्रं
सिकोमासिकान्वितः ३२

नि काः कमिव नवोदकामिनी वक्षसिप्रयुक्तं प्रियकरमिव कुवलयनयनेर्जतं सर्वदोषजलधि
कूपोनितरां निराकरोति वापाठः ३० कृणापिपली गोशरुत्सहिता गोमयेनरमेन गोभूषेणसहिता नक्राध्यं गोशरुत्सहिता
तिदूरीकरोतीत्यर्थः ३१ भो इयामेयोडशवार्षिके शुक्लपुष्पं मासिकान्वितः मधुयुक्तः मासिकः स्रवणमासिकः सित शीघ्रं शम
यति किंभूते इयामे अयामे नयामा अयामात्तं बुद्धिः अयामेगोशं पुनः किंविशिष्टे इयामाबोधितमानसे इयामायाः
अप्रस्तायाः बोधितमानसे यस्यास्तं बुद्धिः पुनः किंविशिष्टे प्रिय इयामे प्रियाः इयामाः योडशवार्षिके कायस्यात्तं बुद्धिः अयामे
मेअप्रस्ताये अप्रस्तामवेत्त इयामाः इयामा योडशवार्षिके कायस्यात्तं बुद्धिः ३२

वै. जी. टी.
१६

आयुर्वेदश्वरकादिभिरिति निगदितं उक्तं अग्न्यात्रिफला समधुघृतसहिता निशिरात्रौसेविताभक्षितासिता नेत्ररोगाकुलानांस्वरवाय
आरोग्यायभवति भोमुग्धेतेतव अग्न्यात्रेष्टास्वसाभगिनीनिशिरात्रौसेवितासेवितापुनसती पुनः पुनस्वरवैपरीत्यं दृष्टिनाज्ञाजनयति ३३
अत्रपाठांतराणिबहुनिर्भेदं नानियथा आयुर्वेदश्वरकादिभिरिति निगदितं उक्तं इति किं अग्न्यात्रिफला समधुघृतता मधुघृत
सहिता निशिरात्रौसेविताभक्षिता नेत्ररोगाणो स्वरवाय आरोग्यायस्यातभवति भोमुग्धेतेतव अग्न्यात्रेष्टास्वसाभगिनीनि
शिरात्रौसेवितासति अंगीकृतासतिनेत्ररोगातुराणांस्वरवायनभवति वतइति खेदे तु पुनः कस्मात् परमुत्कृष्टं वैपरीत्यं दृष्टिमाद्यंज

इतिनिगदितमायुर्वेदेनेत्ररोगाकुलानां निशिसमधुघृतताग्न्यासेवितास्यात्स्वरवाय अपिनभवतिलीलाहृष्टत्वमग्न्या
जनयतिवतकस्माद्वैपरीत्यं परंतु ३३ अत्रपाठांतराणिबहुनिर्भेदं नानियथा इतिनिगदितमायुर्वेदेनेत्ररोगातुराणां
निशिसमधुघृतताग्न्याहृक्विकारापकृषं सेवितास्यात्स्वरवाय अपिनभवतिमुग्धेतेस्वसाहोकिमुग्न्याजनयतिवतकस्मा
द्वैपरीत्यं परंतु ३४ इतिनिगदितमायुर्वेदः सत्यमानाविधुते निशिसमधुघृतताग्न्याहृक्विकारापकृषं किमुभवतिभवत्याना
नुजाग्रागुणजेजनयतिवतकस्माद्वैपरीत्यं परंतु ३५ एवंत्रिविधापाठांतराणिबहुति अथपादुरोगप्रतीकारमाह त्रि
फलादृषत्तनिंबः निंबतिक्तामृतान्नतः काथोमधुममायुक्तः कामलापादुरोगजित ३६

नयानि उक्तं च भ्रमः कुमोरोर्ध्वव्यंढलधाविंद्रिपक्षयाः अपर्वमरणं च स्यादव्यभागलतः स्त्रियमिति वागभटः अग्न्यात्
उक्तं ३४ अग्न्यात्रिफलाहृक्विकारापकृषं दृष्टिरोगाणामपकृषं नाशं सेव्यमानाभक्षितानिशिरात्रौविधुते विदधाति भोग
णजेतेतव अग्न्यात्रेष्टास्वसाभगिनीसेव्यमानासतिपुनः परंवैपरीत्यं दृष्टिमाद्यंजनयति ३५ इतिनेत्ररोगप्रतीकारः ७
अथपादुरोगप्रतीकारमाह त्रिफलादिकाथः मधुप्रतिवासयुक्तः पिबेत् कामलाबहुपिनेषा इतिनिगदितोक्तवचनात्
कामलापादुरोगाः जयतीतिजित ३६

१६

भोमंफुल्लोनीलासिलविलोचनेभोविकाशितनीलकमलनेत्रे देवदालीजीमूतसस्याः फलरसः नस्यतोकांमलाहंति अत्रमंदेरो
नः ३० गिरिमत प्रसिद्धा गेरदालिलेकि ३३ धात्री आमलकी रात्रिदरिद्रा तासामंजनं कामलापदं इदंयदिमिथ्याभवन्नाहं भो अंग
नेतेतवशपथः ३८ अपिप्रियेवहृमगवापयः सनागरेकामलानिहंति अचिंत्यशक्तिवत् महामलकमितिवापादः किंभूतोप्रिये
सुरेदुमुग्धमंडले देहाप्यमानमुखचंद्रमंडले ३९ अथक्रूररोगप्रतीकारः पित्तुमंदरसविमिश्रितैः निंबसमुक्तैः पित्तुमंदानिल
शत्रुबीजैः पित्तुमंदबीजैः एरंडबीजैः घटिका कृता वधिकाभगांतरभगमध्यधारयेत् किमर्थं भगभलस्ययोनिरूलस्था वामा
यशात्ये ४० भोतरुणि उत्तरणीमूलं किंभूताबाधां शिवशस्त्राभिधाभलारयां ४१ गोयासारिका हकीपादा दारुदेवदारु कि

देवदालीफलरसोनस्यतोहंतिकामले संदेहोनात्रसंफुल्लनीलासिलविलोचने ३० गिरिम्हात्रिरात्रीणां अंजलं कामला
पदः इदंयदिभवन्मिथ्याशपथस्ततवांगने ३८ अयिमनोजेकुंडलेस्फुरन्मुरेदुमंडले इदंयदिभवन्मिथ्यागवापयः स
नागरेप्रियेनिहंतिकामला ३९ इतिकामलापादुरोगप्रतीकारः अथक्रूररोगप्रतीकारमाह पित्तुमंदरसेनमिश्रितैः पित्तु
मंदानिलशत्रुबीजैः घटिकाघटिकाभगांतरभगभलस्यशमायधारयेत् ४० तरुण्युत्तरणीमूलं लागीसर्पिः समनि
तं शिवशस्त्राभिधाबाधांयोनिस्यादंतिसत्वरं ४१ गोपाहकीदारुकिरातमृवातिकामलाविश्वघनेन्द्रजानां काथोय
मुक्तोमृगलोचनानादुष्टस्यदुग्धस्यविशोधनीयः ४२ कटंकटरीरसजाबबासाभनिंबमल्लोतिलजः कषायः सोडाव्य
तश्चंचल्लोचनानानानाविधानिप्रदराणिहन्यात् ४३ रातोभ्रनिंबः मूर्वामधुरसा तिकामत्यशकुला अमृतागद्वी वि

श्वंसंघीघनोमुस्ताइदंयवः तेषांकाथो मृगलोचनानां मृगनयनानं दुष्टस्यदुग्धस्यविशोधनीयशब्दे उक्तः कथितः ४२ कटंक
टरीदारुहरिद्रा रसंतरसांजनं अब्धोमुस्ता वासा आदस्सः भनिंबः किरातकः मल्ला प्रज्ञातकः तिलः प्रसिद्धः तेभ्याजानतः कषायः
सोडाव्यतंचंचल्लोचनानां चपलनेत्राणां नानाविधानि प्रदराणिहन्यात् उक्तंचोपदेवपंडितैः दाधीभर्बंजानिलदृषत्तजाब
समधुस्तयोनाविति चक्रदेतु दीर्घरसांजनदृषावकिरातविल्वः भलीतकैरधिकृतोमधुनाकषायइति तनुयोमांतरमेव ४३

355/1912

न्ययष्टिमधुलुंगमूलंनिषीय मधुमाक्षिकं आज्यंघृतं तयोरंसमानवंग्राह्यं भजनोविषरूपत्वंतुन्यांशमधुसर्पिषीदिति तच्चतुर्णाञ्च
तुर्गुणग्राह्यपानत्वात् उत्तरे च कर्षचूर्णस्यकल्कस्यगुट्टिकानाचसर्वशः द्रव्यज्ञान्यावलेदव्याः पातव्यश्चतुर्दचइति यष्टामधु मधुय
ष्टिका लुंगमूलं बीजपूरमूलं समुखीति स्वांगोपसर्जनादसंयोगोपधादितिउगष्ट प्रसंगाद्गर्भिणीवमिचिकित्सामाह सूतंदुलामः
शोभनतंदुलधावनोदकं सितधान्ययुक्तं सितेतत्र याकरोद्वस्त्रौचिदितिद्रुमत्वं सूतंदुलामः सितधान्यकल्कपानादनियापादःत
त्रैसर्वमेवपदं सुशब्दइष्टदर्थे इषत्सतंदुलामसाः सितधान्यकल्क तस्यपानादितिव्याख्येयं ४७ वमिदतिशेषः भङ्गुति भङ्गाकस्तंवरः
अथोमुस्ता अंबुद्वयंश्वतंरुसंच अरुत्तररणि अमृतागड्डी विषा अनिविषा बलावाद्यालकः रेणुः पथ्यदः दुस्यंशोधमासकस्तेषां
शीतंकषायं हिमंकषायं गर्भिण्यास्तिकायाश्च रुधिररुग आमार्तासारज्वरघ्नं अमृताविषेन्द्राविषाकारोक्तांरुतौद्रसौ ४८ इतिगर्भि

नारोगबालरोगप्रनोकारोनामन्तीयोऽहसः विद्वद्भुलामलोलिबेति भोविद्वद्भुलामलोलिबेदपते पंडितरत्नलोलिबराज तवाग्विला
सतः रुधिसंतोषनाधिगमामि पुनः किंचिन्निरूपयकथय त्वयपुद्गधजपिउद्गाले पुंससि गुणाधिका विशोडोष चातिहृषायांलिलाम
इतिचस्मृतइत्यनेकार्थधुनिमंजरी १ क्षयोसनिविनाशायति भोक्मललोचने क्षयोमनिविनाशाय सिंहास्यः आदरूपः सदान
वरतसेवतां बड्नालोकानां अस्य आदरूपस्यविश्वसोजातः द्वितीयपक्षे रसिंहः २ अर्थहृयवाची अयिसंदरीति अयिसं
रि नवनीतमधुपलशानात् नवनीतंरसणं मधुमासिकं पला सिता अज्ञानात् भक्षणान् उद्ग्राजस्य चंद्रस्य सयः सयः सयस्य
स्यस्योनाशोभवेत् उद्ग्राजस्य उद्ग्राजः सरिस्थपृष्ठं नक्षत्रसंभंतरातारकाप्युद्ग्राजस्यमेषमरः किं भूतेसंदरि ७

357/1912

वै. जी. टी.
१८

संदरानने पुनः किं भस्ते रुचिरापांगतरंगलोचने रुचिराजापोयास्तताः रुचिरापावस्तुस्ताम्रमंगान्यावनीस्तेषां तरंगावाचयः नाः लोच
नापोयस्यास्तत्संबुद्धिः अथवा रुचिराजापोयस्मिन्नसौरुचिरापः समुद्रस्तस्यांगान्यावनीस्तेषां तरंगावाचयस्तद्वत्तु चनेयस्यास्तत्स
बुद्धिः समुद्रतरंगं वतरलदृष्टे इत्यर्थः अथवा रुचिरापांगतरंगाः रुचिरां नेत्रपीतं तरंगास्तेनेत्रयोर्लोचनयोर्यस्याः सातत्संबु
द्धिः अथवा रुचिरोगम्रतरंगस्तिलकमाणि क्यजस्तस्य तरंगाः लोचनयोर्यस्यास्तत्संबुद्धिः अपांगमंगहीनस्यातनेत्रांतिलकं च
तिविश्वः रुचिरानंगतरंगलोचने इति वा पाठः रुचिरोनंगो मदनस्त्वस्य तरंगलोचनयोर्यस्याः सातत्संबुद्धिः कचिन्नवनीतमधोः पला
शनादपि चंद्रस्य सयस्यो भवेत् इति पाठोत्तरं नवनीतेन युतो मधुर्नवनीतमधुस्तस्य नवनीतमधोः पलाशनात् सब सयो भवेत्

नवनीतमधुपलाशनादुदुराजोपि भवेत् सयस्यः ३ रुचिरानंगतरंगलोचने इति वा पाठः नवनीतमधोपलाशनाद्वा
इति सयरागप्रतीकारः अपिकोमलकुंतलावलीविलसन्मालतीकामनोहरे त्रिफलाजनितः कषायकोसहितगुग्गुता
व्रणं जयेत् ४ इति व्रणचिकित्सा मदनस्त्वकारिनामधेये रसिकेन काले प्रभातकाले शिशिरांबुषि देवमधुप्रयुक्तं गण
नाथोपि भवेत् किलास्थि शेषः ५ मेदप्रतीकारः त्रिकटुत्रिफलाकलिंगनिंबे चिद्रुद्रास्वदिरोदवः कषायः पशुमत्रसमन्वि
तो निपीतः रुमिकोटिरपि हतिहंतवेगात् ६ इति रुमिप्रतीकारः

पलं मांसं ३ सयप्रतीकारः अपिकोमलेति अयि भोको बलकुंतलावलीविलसन्मालतीकामनोहरे कोमलायेकुंतलाः केशास्तेमा
मावलीपेक्षितस्यायाः मालतिकाजानीतयामनोहरे मालतिका मालतीपुष्पे जातिप्रभत इत्यमरः गुग्गुलुना सहितः गुग्गुलुप्रतिपाक
युक्तस्त्रिफलाकषायो व्रणं जयेत् गुग्गुलुजिज्ञासा तस्मिन् कृतशङ्खधरटीकायां इष्टव्या यथविस्तारप्रयादत्र नोक्तस्तन्मात्रात् मा
क्षिकं हिं गसिधृत्य जराणां द्यास्नुशाणका इति वचनात् माषमात्रा ४ इति व्रणचिकित्सा मदनस्त्वकारिती भारसिके शृंगारादिरमा
श्रयेत् काले मधुप्रयुक्तं शिशिरांबुः शीतलजलनपिबन् गणनाथोपि विवायकोपि किल निश्चयं आस्थि शेषः स्यात् कदाप्रभातका
ले प्रभाते किं नैतत्काले मदनस्त्वकारिनामधेये कामतरोत्यादकनामधेयं यस्यास्तत्संबुद्धिः ५ इति मेदोपवृद्धिप्रतीकारः त्रिकटुत्रि
फलाति अषणफलत्रिक कलिंगः इद्रयवः निंबपिचुमंद चिद्रुद्रास्यामाः उग्रावचास्वदिरोदवः ५ बालपत्रकः तेष्यः उमन्नः कषायकः
पशुमत्रसमन्वितः गोमूत्रयुक्तः वेगात् वेगेन रुमिकोटिर्हति ६ इति रुमिचिकित्सा

१८

जातीप्रवालेति जातीप्रवालं जानीनवांकुरं त्रिफलाश्लेषा यवासाधमासा दारुत्रियामारुदो निशा गोस्तनी दाक्षा एषां कषायकः मधुस्रो
तोपातः निर्हति मुखपंकजस्यं मुखपाकं ७ मुखपाकप्रतीकारः स्फुरत्कंदरोदारमंदारमंदारदामप्रकाराभिरामस्त
नदं हृदये स्फुरद्देदीप्यमानं संदरं मवोज्जुमुदारं महत् एवंविधमंदारदामपारिजातपुष्पमालातया प्रकाशमत्यर्थं अभिराममनोज्ञं यत्नस्त
नदं हस्तनद्वयं तस्य मध्यदेशो यस्याः सातत्संबुद्धिः मंदारः पारिजातकस्तस्य पुष्पमंदारं उदारोदात्तमहतोदं श्लेषेण यमिधेयवदिति विश्वः
शिवायाः कषायः प्रमेहापरी किंस्तः हरिद्वारजोमाक्षिकाभ्यां विमिश्रः तयोः परिमाणं पूर्य चारव्यात् ८ प्रमेदप्रतीकारः पडमति
अस्य पाठांतरं पडमतिहरिः संहः हरिणं मृगमिव हरिर्वाता कूर्चं चंद्रयमोयेंद्रमरीचिपुंसिदाश्च कपित्थाहि कालांतरेषु चेति विश्वः शेषः

जातीप्रवालः त्रिफलायवामा दारुत्रियामामृतगोस्तनीनां कषायकः श्लेष्मद्युतो निर्हति मुखस्य पाकं मुखपंकजस्यं ७ इति मु
खपाकप्रतीकारः स्फुरत्कंदरोदारमंदारमंदारप्रकाराभिरामस्तनदं हृदये हरिद्वारजोमाक्षिकाभ्यां विमिश्रः शिवायाः कषायः प्रमे
हापहारीः ८ प्रमेहप्रतीकारः पडमपणमनोज्ञविला अणसंमिहामणजोयणे जयइमेदगणं जयमयारसो मृदुनु जीवहरीरु
रिणं पिटा ९ पशुपर्णमनोज्ञविलोचनेश -- सिद्धिमनोहरयोक्ते जयति मेदगणं अमृतारसो मधुयुतेव हरिर्हरिणं प्रिये ९
गंरवानिहमेनानासरस्वन्नातिधूमसतिदं जीवपिञ्जसेनेन भानिदुदरसा १० समधुक्षिन्नास्वरसानानामेदरिवारणं वदति
मिषजः सर्वेशारदेदुनिभाजने १० इति प्रमेहप्रतीकारः रतिकेलिकलाकुशालदयिते विलसद्भजेन समानकुचे अमृतव्रततीरुवु
तेलवतीदलयेदनिलास्तमुदारं ११ इति वातरक्तप्रतीकारः मधुत्थारुणा गोपिकादेवधुयैश्च न वातरक्ताय हापिउतेलं कषायः स
हेरउतेलेन पीतस्तथैरउसिंहास्यवत्सादनीना १२ स्पष्टं ९ गंरवानीति अयं श्लोकः १० प्रतिलोमतया पाठनायः समधुक्षि
न्नेत्यादि श्लोका भवति सयथा १० इति प्रमेहप्रतीकारः रतिकेलिकलेति रत्याः प्रीत्यायाः केलिकला क्रीडाकलास्तास्तकुशले तथा
विलसद्दलये विलसति वलयानि कृत्वा यस्याः सातत्संबुद्धिः ४ तथा मलयेन मलयाद्रिणा समाकुचे स्तस्य स्तने रुवते लवनी एरउते
तेलयुक्ता अमृतव्रतती अमृतलता उदारतरवातरक्तं दलयेन्नाशयेत् ११ मधुत्थेति मधुत्थादिभिः श्रुतेपिउतेलं भाविनाव्यव
हारः मधुत्थं सिक्थं अरुणामंतिष्ठा गोपिकासारिवा देवधूपोरालः ते किं भूते वातरक्तपदं तथैरउसिंहास्यवत्सादनीनां कषायः
तथा वातरक्तपहः एरउः पंचांगुलः सिंहास्यावासा वत्सादिनीगुडची १२ इति वातरक्तप्रतीकारः

359/1/2

लशुनजीरकोति भोरतिभोगविचक्षण लशुनादीनांचूर्णनिबसेनयुक्तं सपदिशीघ्रं विश्वचिकित्सकं गंधकशुद्धोपायाः १३ इतिवि
श्वचिकित्साप्रतीकारः रुक्लाजाब्देति एलादिकंमधुरवडयुक्तं मधुमाक्षिकं खंडःखंडोपला ताभ्यामुक्तयुक्तं त्रिदोषाद्विचोतिप्रशमयन्
एलात्रुटिः लाजापुष्पितत्रालिः लवंगचंदनपुष्पं नागनागकेसनरं चषलापिप्पली श्रीप्रियंगुः कोलमज्जवदरमज्ज अंबुदोमुस्ता
श्रीखंडखंडव १४ इतिवाविप्रतीकारः रम्यास्येति रमालास्मीस्तद्व्याः सुंदरः आकाशेयस्याः सातत्सबुद्धिः तथाचरुवचने
मनोजवचने तथाचरुचिकुरे सुंदरकेरो तथाविमलालंकारे वडुमलालंकारे करतललसनीलनलिने नीलकुमलंयस्यास्तत्सबु
द्धिः तथासाहित्यनिपुणे साहित्यचतुरे यदिसरोजम्कदलीदलेः कृतेनत्येस्वपिषि तर्हितवसेजातोनिदाद्योग्यनीतिशेषः १५ इतिरा

लसुनसैचवजीरकंगंधकंत्रिकटुरामहचूर्णमिदंमं सपदिनिंबुरसेनसमन्वितं बद्धवलाबपिहंतिविश्वचिकित्सा १३ रुक्लाजा
बद्धप्ररोहमधुकैर्मधुनितैः कास्मिनाय्यग्रामाभुत्षांश्चवाप्रशमदास्यातस्यागुटी एलाकाजलवगनागचपलश्रीकाल
मज्जाभुदश्रीरवडमधुरवडयुक्तं प्रशमयेद्वितित्रिदोषाद्विचोतिप्रशमयन् १४ इतिवाविप्रतीकारः रमारम्याकारचतुरवचनेचारुचिकुरेविमलालं
कारकरतलसनीलनलिने निदाद्यः संजातस्तवकिमुसरोजम्कदलीदलेः कृतेनत्येस्वपिषि यदिसाहित्यनिपुणे १५ इतिदाह
प्रतीकारः रासः द्विजीरद्विजामरीचं सिद्धंरद्व्येदमनःशिला ना चूर्णित्तानांघृतमिश्रितानां त्रिभिः प्रलेप्यपयंतिपामा १६
इतिपामाप्रतीकारः पथ्यातिलारुष्करकैः समंशैर्गुनयुक्तैः खलुमोदकस्यात् दुर्नामपांडुज्वरकुष्ठकासज्वांसजपेक्षीहरजंवन
इत् १७ इत्यंशप्रतीकारः

द्विप्रतीकारः रसः द्विजीरतोरसादीनांचूर्णित्तानांघृतमिश्रितानांघृतयुक्तानां त्रिभिः प्रलेप्यैः पामायाजिः अपपातिगलति तत्ररसः
पारदः द्विजीरद्विजीरकं निशाहरिद्रा सगंधहरिद्रा मरीचमृषणसिद्धं नागसंभवं देत्येदोचयोगंधकारण्यः मनःशिलामेणशिल पा
रदगंधयोः कज्जालिलुत्वाप्रसेपः केचिदत्रनालंकरंउवाकुचिकाप्रसिध्य मोहपाचैरुदेनमहीषित्वायेनयतीति १७ इतिपामा
प्रतीकारः पथ्यातिलेति खलुस्याद्वाक्मभषायाजिज्ञासादोचसांचनेइतिविश्ववचनात् पाय्यभषायांपथ्यादिभिः समंशैः
तुल्यैः गुडेनयुक्तः मोदकात् द्विगुणोगुडइतिचचनात् द्विगुणगुडयुक्तोमोदकः स्यात् दुर्नामपामादीन् जयेत्तचपरंहीदरुजं
नद्वज्जयेदियर्थः १७ इत्यंशप्रतीकारः

शालिनिर्पसैर्गैरिकाज्यसहितैलेपः पादः स्पष्टापदः सिद्धः पूर्वाचार्यमतेभरुः मदनसैधवेति मदनदीनांमंदिक्विलेपनाचरणबोलेषा
वस्फुटितमपिचरणद्वयविकसितरक्तोत्पलप्रतिमंभवेदित्यर्थः मदनसिक्थं सौधवसिधुदेनाजलवणं गुग्गुलुपुरं गैरिकंप्रसिद्धः
आज्यघृतं मधुमाक्षिकं गालः स।ज्जनिप्यासः गुडः प्रसिद्धः तैरंदिक्विलेपनादित्यर्थः उक्तं च मधुमधुलिष्टं सैधवचतगुडमहिषीक्षीरः
१८ इतिविषादिकाप्रतीकारः भूनिंबति भूनिंबादीनांकाथः शौद्रयुतोऽम्लपित्तहरत् भूनिंबः किरातः निंबः पित्तुमंदतक् विफला
उत्तमा पटोला राजीफल बासाअरडूसा अम्लतागुडूची पर्वराण्युः मार्द्यबोभंगराजइति यथावारवधूकटाक्षः चित्तंहरत् १९

मदनसैधवगुग्गुलुः गैरिकाज्यमधुगंडांदिक्विलेपनात् स्फुटितमप्यरिबलं चरणेद्वयविकसिताः मरसप्रतिमंभवेत् १८
विषादिकाप्रतीकारः भूनिंबनिंबात्रिफलापटोलावासामतापर्वटभंगराजैः कृतः कषायोमधुनासमेतोविनाशयद्दुत
मम्लपित्तः इत्यम्लपित्तप्रतीकारः भल्लातकासीसदुताशदतीमूलैर्गुडैस्तुध्रविदुग्धदग्धैः लोपोचितैर्गलतिगुडमा
लासमीरवेगादिवमेघमाला २० इतिगुडमालाप्रतीकारः हिंगुक्षारद्वयसैधवसौवच्चैलविडपिप्पलीग्रंथिकचित्र
कचव्यमरीचकचूरकस्तूरीकवरीतितिडिकषट्पथाः जमोदाभ्लवतसपुष्करमूलनागरकरंजजीरकहरीतकिविपुषा
विरचितंचूर्णमिदममरीहृदयगलशोधविबंधाभ्रानहिभ्रागुदजगुल्लसकलश्लक्ष्मीहपांडुश्वसनंकसनहनसनवन
विरसतविरतसमर्थतरः २१ इतिहिंवादिचूर्णं इत्यम्लपित्तप्रतीकारः २० इतिकंदमालाः प्रतीकारः हिंगुक्षारद्वय

ति हिंवादिभिर्विरचितंचूर्णमिदममरीहृदयगलशोधविबंधाभ्रानहिभ्रागुदजगुल्लसकलश्लक्ष्मीहपांडुश्वसनंकसनहनसनवन
लवणं सौवर्चलं सगंधिलवणं पिप्पलीकणा ग्रथिः पिप्पलीमूलं चित्रकोत्तिः चयंचविका मरिचमृषणं कृच्छ्रणं कृच्छ्रोद्विडः
कस्तूरीधान्यं कचूरीअजगंधा तितिडिरसासं षट्प्रंथावचा अजमोदावस्ति मोदासापवानिका सात्यंतदीपकद्युक्तेतिबाहुल्ये
कंच अतः परिमार्जनेप्रायोजमोमीदा यवानिकाबहिः समंजनयाद्याजमोदा अल्म्वेतनसः प्रसिद्धः पुष्करमूलं पुष्करजटा नगरमहो
यथं करकोदादिमसारः हरीनकीपथ्या एकीपाठाविपुषाहपुषा २३ हिंवादिः

वै. जी. टी.
२१

माहितोद्भोद्भारस्तेनमनोहरेसुंदरे कुञ्जलोमुकुलोस्त्रियात्यमरः २८ इतिहृदयरोगप्रतीकारः सोयमिति प्रोप्रियतमेसो
यंबकुलः सुगंधिमुकुलः स्मरभिकुञ्जलोविभातिशोभते किंभूतः दृष्टाप्रणी महीरुहश्रेष्ठः तथा मदनैकबोधुः कामोदीप
कृत्वात् सः कः यस्यत्वचैवचर्चितयाचपला अपिदंताः सुबादंस्फुटं वज्रतुल्याभवन्ति गाढं बाढं दं चेत्यमरः नितांतमि
तिपादः तंयानरेतु चल्दंतास्थिरकरं कार्येबकुलचर्वणमिति २९ इतिदंतरोगप्रतीकारः मिदंतीति प्रोतन्विकुशोद
रिकुंजरकुंभस्तद्वद प्रथमप्रश्नोत्तरं सिंहा इति द्वितीयप्रश्नोत्तरं इति तुः संबुद्धिः नुरिति तृतीयप्रश्नोत्तरं रक्तपित्तको निदंतीति

सोयंसुगंधिबकुलोमुकुलोविभातिदृष्टाप्रणीप्रियतमेमदनैकबोधुः यस्यत्वचैवचर्चितयासुबादं दंताभवन्तिव
पला अपिवज्रतुल्याः २९ इतिदंतरोगप्रतीकारः मिदंनिकेकुंजरकुंभशालिकिसम्ययंयन्तिरनेनवोद्य संबोध
नेतुकिमुक्तपित्तनिहंतिवामारुवदत्वमेतत् ३० इतिरक्तपित्तप्रतीकारः विश्वाशिवाकृणाचूर्णोसमितः सम
धुः स्मृतः गुडेननागरंनस्यं हिक्काधिकारकारकः ३१ इतिहिक्काप्रतीकारः दुर्गलभाकषायस्यघृतयुक्तस्य
सेवनात् भ्रमः श्याम्यतिगोविंदचरणः स्मरणादिव ३२ इतिभ्रमप्रतीकारः

प्रश्नेसिंहाननइतिसमस्तोदाहरणं चतुर्थप्रश्नोत्तरंविभाक्तिपरिणामेनयोज्यं सिंहाननः आटूरुषः सिंहास्यस्यमरः व
हिर्द्युपिका व्यससमस्तजातिः ३० इतिरक्तपित्तप्रतीकारः विश्वाशिवेति समितः समधुः शर्करामधुसहितोविश्वगुडयो
नस्यवद्विकारकः स्मृतः द्विकरणंदूरीकरणं वंगसेनेतु हिक्काचेमिधुना लिह्यात् संदीधायीकृणाविनामिति आयुर्वेद
मध्येपि यष्टीवामधुनायुंन्यात् रुष्टावाशर्करावितां विश्वंवागुडसंयुक्तेहिक्काघ्ननावनत्रयमिति ३१ इतिहिक्काप्र
तीकारः दुर्गलभेति नारयणस्मरणादिवभ्रमः संसारिकोनश्यति ३२ इतिभ्रमप्रतीकारः

२३

365/1912

अधिरत्नकलेति भोरत्नकलेकलहंमाकुरु कलहोत्रप्रीतिकलहः अतएवाह किंभूतेकलहं सकलत्रसमानगते कलहंमोहंमस्त
स्मकलचंलीतयासमानमनंयस्याः संबुद्धिः इत्यनेनात्यंतसुकुमारव्यज्जते अथवा आकारप्रश्लेषणभक्तुमाकलहं मालस्मी
स्तत्संबंधीकलहस्तेनवात्यंतभ्रमोभविष्यतीत्यर्थः कलहंसकलत्रसलीलगते इतिवापादः तत्रलीलयासहवर्तमानंसलीलं
सलीलचतुर्दंतचसलीलगतं कलहंसकत्रवत् सलीलगतंयस्यास्तत्संबुद्धिः मद्भुवनंशृणुभोरत्नवैद्यवदकथय भोमदिराक्षि
मदिराक्षरा शोचेशोकंशमयेत् शाकभ्रमविनोदनइतिवाभ्रमः ३४ इतिशोकप्रतीकारः पुनर्नवानागरेति पुनर्नवादीनां

अधिरत्नकलेकुरुमाकलह --- सकलत्रसमागते शृणुमद्भुवनंवदवेद्यमदिरामदिराक्षिराक्षचंशमयेत् ३४ इ
तिशोकप्रतीकारः पुनर्नवानागरदारुपथ्याभस्त्रातकृच्छिन्नरुहाकषायः दशांघ्रिमिश्रः परिपेयमृहस्नेहयवात्
त्रपुरःप्रयोगः ३५ इतिउरुस्तेभेप्रतीकारः सक्षौद्रं कुशाकाशगोक्षरशिवाशम्याकषायमिश्रः दुःस्यर्शः पस्मि
वितः परिहरेत्सद्योऽमकाशगोरीदुस्तरां एलापर्वतमिच्छित्वा जितुकृणाचूर्णगुडेनानितेयद्वातदुलधावनोदक
युतस्यान्मूत्ररुद्धापहं ३६ मूत्ररुद्धाशमरीप्रतीकारं वासेलामधुकाशमभेदचपलाकौंतीक्षौरेरंजः काथः माश
जितुर्यसतितरांरुद्धाशमरीशर्करां रुद्धेदाहस्त्रजविवंधमहितेकाथोश्ममिक्षौरानंतारगवधचैतकीविरचितोमध्वनि
तःशशस्यते ३७ इतिमूत्ररुद्धाशमरीप्रतीकारः काथः दशांघ्रिमिश्रोदशमूलयुक्तः उरुस्तेभेपरिपेयः अथवा

मूत्रपुरःप्रयोगः मूत्रंगोमूत्रं पुरोगुण्युतः ३५ इतिउरुस्तेभेप्रतीकारः सक्षौद्रं कुशादि कसक्षौद्रं परिसेविनंसद्यः अ
शमरीपरिहरेत् किंभूतादुस्तरांअथवा यद्वाएलादिचूर्णतंदुलधावनोदकयुतंमूत्ररुद्धापहं पर्वतमित्याषाणमित्त्वा शयं
स्यष्टं ३६ मूत्ररुद्धाशमरीप्रतीकारः वासेलेति वासादिक्वाथः साश्मजितुः शिलाजितुयुक्तः रुद्धाशमरीशर्करांनयति रुद्धं
मूत्रयुक्तं अशमरीवायुनाभिन्ना तथादाहादिसहितेरुद्धाशमिदादिभिहितेभिर्विरचितः काथः मध्वनिनः प्रशस्यते अशममि
त्पाषाणभेदः चैतकीहरीतकी शोचंस्यष्टं ३७ इतिमूत्ररुद्धाशमरीप्रतीकारः

न्यग्रोधांकुष्ठरोध्रविकाउयोसोमामसूरिकाः श्रीरवंदः पयसावितैर्विरंचितं व्यंगघ्नमुद्धर्तनं लिप्पंमद्यदिमंसूरजसाम
 र्थिः पयःशालिनावत्त्रंवारदचंद्रसंदरतरं व्यंगस्यभंगोभवेत् ३८ इंगुद्याः फलमज्जकोजलयुतोलेपान्मुखेकांतिदोलाधो
 ग्राधनिकानिहंपितिरिकास्तारप्यजालेपनात् हाथैरक्तमस्त्रं धिकान्तिहितोमूत्रेणलेपोद्यवापिण्याकस्यपुगतनस्यदाह
 तः पादायुधस्यध्रवं ३९ इतिशुद्धरोगे व्यंगअरूपिकायोवनपीडिताप्रतीकारः तैलंशोफमपारमप्यपहरेद्दृश्रीवराग्ना
 महाप्रैषज्याभिरशुष्कमूलकयुतं ब्राह्मीरसेसाधितं तद्वद्विष्वक्किराततिक्तमथवापाटानिशाभाविनीमुस्ताजीरकपंचकोलक
 रजःसंमिश्रमुल्लोबुना ४० इतिशोफप्रतीकारः

22

36711912

कापस्यशमाययोग्यायोग्यायथातनतथान्ययागः ४४ गुरूकृतौद्रस्वावितिक्वचिद्भस्वत्वं अमृतंयज्ञशेषस्यात् पीयूष
सलिलेघने अपाचितेचमोक्षेचधन्वंतरिस्त्वर्वाणि स्यादमृतापध्यागिदृच्यमलङ्कारुचिर्विश्वः कः किमिव तरुणो नितंबिनी
नितंबांबरमिव किं भूतः अतनुज्वरजर्जरीकृतांगः मदनज्वरजर्जरीकृतांगः नितंबोरोधसिस्कंधे शिखरेपि कटारक इति विश्वः
४४ इति पितृप्रतीकारः माणसिणीति भो माणसिनी भो मनुष्विनी भानिनिभालो अणचंदलछी तथा भेदोचनचंदलस्त्री भोष
लस्यणि भोस्थूलस्तनि भो शोणितदाभिरामे भो कटितदाभिरामे कफप्रकोपस्यशमायनाशायनेतवयोग्यायोग्यायथातनतथान्य
यागः ४५

मनस्विनीनि ४५ तमेवयोगमाह कृतेति भोभिरुमधुच्छिन्नाकाधः कफाद्वैतिकप्रमत्तीति कफप्रमत्तकोभवति अस्यार्थस्तवमध्य
वनेवलभ्यते ४६ इति कफप्रतीकारः इति श्रीमत्कोणेरिभरवैद्यसूतसूत्रमहर्षेयसिचितायां वैद्यजीवनटीकायां चतुर्थेऽध्या
सः ४ तांबूलमिति तांबूलादीनि क्लीबानां नपुंसकानामपि पंचबाणं कामं जनयति तांबूलं प्रसिद्धं मधुमद्यकुसुमस्तनूः
पुष्पमालाविचित्राः नानाविधा कांतारंगहनंवनमित्यमरः सरतरुवनं शोभनरसवाटिका विलासवत्यः सविलासकानाः श्रव
णहराणि गीतानि मनोज्ञगायकानि मिष्टमननंमधुरान्नं १ सहितेनेति मधुकुपटीमधुः घृतेनमधुनासहेवीतेसकृत्तियेपुरुषोय

तांबूलंमधुकुसुमस्तनूजोविचित्राः कांतारंसरतरुवनं विलासवत्यः गीतानिश्रवणहराणि मिष्टमननंनो क्लीबानाम
पिजनयतिपंचबाणाः १ सहितेघृतेनमधुनामधुकुपरिसेवितः पिबति येनपयः नवसम्भवांसरवरः सततबद्धवी
जपूरसहितोभवति २ मधुयष्टिकणानुगावरावरचूर्णसितयासमान्वितं बलितं पलितं विनाशयेन्मतिपुष्टवीर्यायुः
कावर्षकारणं ३ अमृतामलकी त्रिकंदकानां हविषाशर्करयानिषेवणेन अजरा अमरा अपारवीर्या अलिकेशा अ
दितेसताभूवन् ४ उच्चरामर्कटीगोक्षरैश्चर्णितैः शर्करादुग्धसंमिश्रितैः पचितैः पाचितैः सेवितैः वादिकेमानवोमा
निनीमानमुच्छेदयेत् किंपुनर्नवयोवने ५

युः अनुपश्वाप्तिवति सः पुषः सङ्गवानवस्त्रीणां सततं अनवरतं सरवरः बद्धवीजपूरसहितोभवति वीजंशुकं २ म
धुयष्टीति मधुयष्ट्यादीनांवरचूर्णसितयस्मेतंसमन्वितं बलितं पलितं शौक्ल्यं विनाशयेत् किंमतं सत्यादिकारणं ३ अमृतेति
अदितेः सताः देवाः अमृतादि हविषाघृतेन शर्करयानिषेवणेन अजरा वादिकेशरहिता मरणरहिता अपारवीर्या अपारवीर्यं
शक्तिर्यथाते अपारवीर्यातथा अलिकेशाः क्षमरतुल्यकेशाः आम्बुवनं नाताः ४ उच्चरति उच्चरा आरक्तगुजा मर्कटीवानरी
बीजं लोकेकैवचिदिति गोक्षरस्त्रिकंदकस्तेचर्णितैः शर्करादुग्धसंमिश्रितैः सेवितैः वादिकेमानवोमानिनीमानमुच्छेदयेत् किंपु
नर्नवयोवनेसेवितैरित्यर्थः ५

369/1912

भुक्तेति भोसंदरिउच्चरागुंजां क्षीरयुतांबिलासीभुक्तासंदरीणांशानंभुक्ते साउच्चरामयाद्युक्ता तांबूलादीनां सततं भोगेकोत्
हलंपश्य ६ चूर्णमिति विदार्याः स्वेरसेवदुधाममवारंभावितायाः चूर्णं घृतं सौद्रयुतं निषेधमाणदशागामिः सहरमिति अ
थरमतद्व्यर्थः ७ सहितमिति विदारीप्रमवरजश्चूर्णमुद्वरमितं कर्षप्रमाणं घृतदुग्धाभ्यामहितं भुक्तामसयित्वा रुद्रोपि अ
शीतिवाटिकोपि तरुणाभते विंशतिवर्षायते ८ सोमाग्येति सोमाग्यादिविवर्धनानिभुविबद्धनिमंति कंदर्पवर्द्धनकरात् मि
ताज्ययुक्तादुग्धातरपिवेतरतेभोगेममकोपिप्रयोगानमतः ९ अथरसः अधुनेति अधुना अस्मिन्कालेसद्यः तमकारक

भुक्तेच्चराक्षीरयुतांबिलासीभुक्तेनानंमंदरंमंदरीणां तांबूलादीनां सततं भोगेकोत्
घृतं सौद्रयुतं रसेस्वेविंभावितायांबद्धाविदार्याः निषेधमाणानुदिनं विलासीदशागनाभिः सहरमीति ७ सहि
तं घृतदुग्धाभ्यामविदारीप्रमवरजः उद्वरमितं भुक्तारुद्रोपितरुणायते ८ सोमाग्यपुष्टिबलशुक्रविवर्धनानि किंमंति
नोभुविबद्धनिरसायनानि कंदर्पवर्द्धनपरंतु सितान्ययुक्तादुग्धादनेनममकोपिमतः प्रयोगः ९ अथरसः अधु
नाब्रह्मसद्यश्चमकारकरानरसान् यताननोरसाभातिकविताकुलकामिनी १० पथ्याकर्णाकंविपतिंदुकरंतिवी
जंतिनात्रिहृदमवलीसदशान्विमर्द्य धूर्त्तानुनामकलवस्मरमेवमनः स्याद्विभतापहरणोपिनवज्वरघ्नः ११

रान्नरसान्ब्रह्महे यतः कविताकुलकामिनी नीरसाः नञ्जाति १० युग्मं पथ्येति वल्लयुग्ममिति पथ्यादीन्मदशा
नससमभागान्धूर्त्तानुनामधूर्त्तरसेनसकलवासरमेवसंपूर्णमनुदिनं विमर्द्य विश्वनापहरणोनामान्वयसंज्ञः सतः
स्यात् किंमतोरसः अभिनवज्वरघ्नः शूतनज्वरघ्नः तत्रपथ्याहरीतकी कर्णापिप्पली अर्कस्तान्ममारितुं प्रम्य विपतिंदु
कंविषमुष्टिः कुचीलेति लोके दंतीबीजं कुंभीभीजां निनामक्यशकुला तद्वत् श्यामारसः पारदः सचशाधितः दिग्गुला
योवावलीगंधकः लेलीतकवसापर्यायः ११

तानमात्रानुपानमाह अस्वरसम्यक्पुष्पमंशंगवेरसान्वितं आर्द्रकरसान्वितं आर्द्रकरसंयुतं मजेतमेवेन पथ्यमाह मुद्रपूषान्वि
तोभक्तः भोजनायप्रशस्यते १२ युग्म इतिविश्वतायहरणोरसः शुल्बमिति इदंतुल्यंस्वस्वव्याकारवैत्यारसेर्घटिकामात्रंविम
र्द्यं त्रिपुरारिणाशंकरेण इत्यंविचरितः सूतस्यात् किंभूतः शीतारिः पुनः किंभूतात्रिपुरारिणास्मृतः आयुर्वेदस्यनित्यत्वा
त् अस्वेल्यध्याहार्यं अस्वरसस्यगुंजा एकाहिकादीनप्रशमयेत् तत्र शुल्बंताम्रंमारितंभस्मः गंधकटकणौ गंधकशोधितोग्रा
ह्यः टंकणोभस्म गलपुतंविषं तुथकंतुथं रसः पारदभस्म स्वर्परंशुद्धं तालंहरितालं एतसर्वमारितंशोधितंग्राह्यं १३ इति
शीतारिरसः मरिचो मरिचादिभिस्तथागरलादिभिस्तथास्वर्णप्रवर्जकैः समलैः समानभावेनः दिनाहोविधिः

वह्ययुग्मंहरदस्वशंगवेरसान्वितं मुद्रपूषान्वितोभक्तो भोजनायप्रशस्यते १२ युग्म इतिविश्वतायहरणोरसः शु
ल्बं गंधकटकणौ गलपुतं तुथं रसः स्वर्परंतालं तुल्यमिदं विमर्द्य घटिकामात्रंस्वव्यारसैः सूतः स्यात्त्रिपुरारिणाविर
चितः शीतारिरिथस्मृतोगुंजाजातिसितायुतः प्रशमयेदेकाहिकादीनज्वराह १३ इतिशीतारिरसः मरिचबालिहिं
लेर्गरलपिप्लीटंकणैः स्वर्णप्रवर्जकैः समलैर्विदिनाहोविधिः जयाजलविमर्दितैः कसंदरः संदरिस्मृतोअदणि
काज्जरातिसृतिवेधकिमाद्यापहः १४ इतिकनकसंदरसः लोहभ्राक्षरसंसमं हिगुणितं गंधपंचेकोलिकाकाष्ठाग्नौ
डुलेनिधायसकलंलोहस्यपात्रेभिषक् सर्वगोमयमंडलेविनिहितैरभादलेविन्यसेत् तस्याहंकदलीदलीदुततरंवेद्योश्वरे

दिनार्धप्रमाणं जयाजलविमर्दितैः जयाजयंतातर्कारी गणिपारिइति तज्जलस्वरसस्तेनविमर्दितैः भोसंदरि कनकसंद
रसः स्मृतः किंभूतः रसः ग्रहणिकाज्जरातिसृतिः यद्विमाद्यापहः १४ इतिकनकसंदरसः त्रिभिः कूलकं लोहति स्यात्
चामृतपट्टेति ग्रहिण्यामिति लोलाहमारितलोहं अन्नं अन्नकभक्तभस्म अर्कं स्नात्तभस्मसमं प्रत्यकमकभागं गंधशुद्धं
ग्राह्यंत इतद्दिगुणं अयुर्दिभ्योदिगुणांभिषक् लोहपात्रेसम्यक्निधायधत्वापचेत् कसंदरुलेमृदुदौकोलिकाकाष्ठाग्नौचदो
काष्ठाग्नौकभपचेत्सर्वगोमयमंडलेविनिहितैरभादलेविन्यसेत् तस्याहंकदलीदलं दुतंतरंवेद्योश्वरेविन्यसेत् १५

२४

पंचाक्षतपर्षदीरसः स्यात्साग्रहिण्यादिवेधमिनी १६ अनुपानमाह ग्रहिण्याहिंगुसंघं वजीरकं स्यात् पांडुरारयोर्जीरकं स्यात् इतरेषु
रोगेषुस्वयुक्तिः अनुपानं स्यात् १७ इतिपंचाक्षतपर्षदीरसः वचाविश्वजीरोषणगरल
विषंशंगारखं तच्चशुद्धं बाल्हीकं हिं गु दहनश्वित्रकः तेषामांशवरसैः शंगराजवरसैः श्रृणकतुलिताचणकप्रमावद्योवटिकाः का
यीः यथाप्रानोस्तेजः तिमिरनिकरंनिहंति तथेताः बंधः वटीशुद्धादीनिहंति अनिलंवायुं अनलं अग्निंस्नानिमपिनिहंति १८
इतिआदित्यवटी सूतोभवेदिति बलिशुलिबीजेसमभोगे बलागंधकः शूलिबीजंशुद्धपादरं समानभागतुल्ये तयोर्द्वयोः सभा
नंकनकस्यबीजं धत्तर्बीजं धत्तर्नैलेनसम्यक्विमर्द्य विलासिनीवल्लभनामधेयः सूतः स्यात् १९ वल्लभयुगप्रमाणः सितायु

७३

स्यात्पंचाक्षतपर्षदीग्रहिण्यायश्मातिसारज्वरस्त्रीरूक्पांडुराराम्पिनगुरजितवस्त्रमांघ्रविधमिनी १६ ग्रहिण्यामनु
पामंतुदिगुसंपवजीरकं जीरकं पांडुरारयोर्जीरकं स्यात् इतिपंचाक्षतपर्षदीरसः वचाविश्वजीरोषणगरल
बाल्हीकदहनंत्वचाकार्यावद्य श्रृणकतुलितामाधवरसैः यथाप्रानोस्तेजः तिमिरनिकरंकाभितितथाहरंयेताः शूला।
नामनिर्मनलरुलानिमपिच १८ इतिआदित्यवटी समानभागेबलिशुलिबीजेतयोः समानंकनकस्यबीजं धत्तर्नैले
नविमर्द्यसम्यक् विलासिनीवल्लभनामधेयः १९ सूतोभवेदल्लभयुगप्रमाणसितायुतोमेहसमृद्धकारी वीर्यस्यबंधकुरु
तेनराणां निहंतिदप्यंस्त्रलोचनानां २० इतिविलासिनीवल्लभरसः इतिरसप्रकरणं शूलेहिं गु घनान्वितंमधुयुताकृष्टा
पुराणज्वरेवातेसाज्यरसानकः श्वसनं कसौद्रान्वितंयुषणं शीतेव्याल्लतादलं समरिचं मेहवरासोपलादोषानां तितियनुपानमु
चितं ससोद्रादोदकं २१ इत्यनुपानानि धनपप्यटकं ज्वरग्रहिण्यामथितं मेहविषयगीषुत्याता

तः मेहसमृद्धरीनराणां बीजबंधं कुरुते च पटं स्त्रलोचनानां दर्पकंदर्पनिहंति २० इतिविलासिनीवल्लभः शूलेहिं ग्विति हिं गु घता
न्वितं शूले अनुपानमुचितं पुराणज्वरेमधुयुताकृष्टापिप्लीउचिता वातेसाज्यरसानकः श्वसनं कसौद्रान्वितंयुषणं स्म
रिचरमरिचयुतं व्याल्लतादलं नादलं नागवल्लीपत्रं नीति अनुपानमुचितं मेहप्रमद्वरात्रिफलासोपलादोषाणां तृतीयस
सोद्रादोदकं अनुपानमुचितं २१ इत्यनुपानानि धनपप्यटकमिति ज्वरघनपप्यकटकं उक्तं उक्तं च मुस्तापप्यकटकं ज्वरे इति

37/1/1912

ग्रहणांसमहिष्यामथितंतं विषेहंसवर्णं लाजापुष्पितशालीवर्णीषु कुटजः इन्द्रयवः अतिस्तौ आर्तसारं रघोवासरक्त
पित्तं गुदकीलेषु अशोकं अनलोमस्तुतकः सचमुष्केषु उक्तं च युष्केषु मृदातकमप्यमुक्तमित्यादि कृमौकृमिघ्नं विउंगं २२ नारा
यणमिति रेडितसंबुद्धौ जठरेण उदरगोणयुक्तानारायणं च चूर्णं भजतु भजसेवायां रेडिति संबोधनेन यवनेन युक्तावातेन युक्ता
नारायणं नारायणं तले भजतु रेभचनीति युक्तासंसारमययुक्तानारायणं विष्णुभजतु अपि नरे अनेयस्यसः अयनं स्थानं यस्य
सः नारायणः नारायणात्परतरं इह लोके त्वं किमपि नास्ति २३ इति समाप्ततः कतिपय रोगचिकित्सा अंथांतेकविरात्म

कुटजोतिस्तौ रघोवासरक्तपित्तगुदकीलेष्वनलः कृमौकृमिघ्नैः २२ नारायणभजतरे जठरेण युक्तानारायणं भजतरेप
वनेन युक्ता नारायणं भजतरे भवभीति युक्तानारायणात्परतरं किमपीह नास्ति २३ इति समाप्ततः पुनरपि कति
पय रोगचिकित्सा अंथांतेकविरात्मरव्यातिकथयति आयुर्वेदवचोविचारसमये धन्वंतरिः केवलं सीमागानविदां हि
वाकरस्मधां भोधिप्रियामायतिः उत्तमः कविताकृतं मतिमतां भूभक्तभाभरणं को नोक्त्योक्तवैद्यजीवनमिदं लो
लिंबराजः कविः २४ इति वैद्यजीवने पंचमोऽष्टासः ५

रव्यातिकथयति आयुर्वेदवचोविचारेति कांतोक्त्यास्त्रकलोक्त्या वैद्यजीवनकृतः किं भूतः वैद्यजीवनः आयुर्वेदवचोविचा
रसमये धन्वंतरि आयुर्वेदलक्षणं तु चरके हिताहितं सर्वदुःखं आयुस्तस्य हिताहितं मामेचनं च यत्रोक्तं आयुर्वेदः स उच्य
ते इति समयस्तत्र धन्वंतरिः धनुः शिल्पिशास्त्रं तस्यांतं इयं तिगदुतीति गधन्वंतरिः केवल एकः पुनः किं भूतः गानविदां सीमा
मर्यादा पुनः किं भूतः दिवाकरस्मधां भोधिप्रियामायतिः दिवाकरो लोलिंबराजपितामहं भोधिस्तत्र प्रियामायतिश्चंद्रः पुनः किं
भूतः कविताकृतं उत्तमः शेरवरः कर्णधूरः उत्तमः कर्णधूरस्याक्षरं च वातं सवदिति विश्वः पुनः किं भूतः मतिमतां भूभक्तभा
भरणं बुद्धिमतां राजसंभक्षणमिति २४ इदानीं वैद्यजीवनटीकाकारः स्वकीयं वंशं कथयति यत्रागता च्यं कृपं
ताच्च गोदाक्षी सिंधुनंदनयुक्ता तत्रास्मिन् गोदातटस्थे देशे परं वैद्यकार्येन गणं संस्मर्य १ परं वैद्यकं युक्तं मिदं हितं तत्रमाडाभि

२५

373/19/2

धोवंशकरो बभूव श्रीरामदेवेन नृपेण दत्तो धर्माधिकारश्च निंबचमूलः २ मांडाभिधोवंशवरे वरेण्यः श्रीरुछनामा भिषगुज
मोभूत रुतंच भाष्यं च करं स्य येन ग्रंथश्च साहित्यमुधासुमुदः ३ रुछादभूदले मे कीर्तिलताविनामः श्रीदीरमद इति वैद्यकु
लावतंसः तस्मादभूवस्तनयाश्च पंचगुणैश्च कांत्यामुनिभिः समाना ४ नारायणो ज्येष्ठतरश्च तेषां मांकारग्रंथश्च कृतो हि ये
न तस्यानुजो विष्णुसमाना कीर्तिः श्रीविष्णुनामा भिषजां वरेण्यः ५ तस्याभवत्सुनु उदारकीर्तिः कोणेरिभरा सिधवैद्यवयः
ग्रंथरुनो येन चलसंख्यः समुद्रतुल्यः सकलोपयोगी च स्वस्ति श्रीम — — — — — प्रवृत्तः स्वशांतानि शांतिः
अतिविहितसदाचारविस्तारधूर्यः दुग्धाच्चेष्टुध्वजन्मा भिषगुज इव ज्ञानतः कीर्तितश्च श्रीमल्लोका नरवाना तुलसदसिब
भूद्वैद्यविद्यानवद्यः ७ कोणेरिभरस्य च सुनु रासीत श्रीरुद्रनामा जगति प्रसिद्धः टीकाकृता येन च पंचमं रव्याः समुद्रतु
ल्या भिषजां च मन्याः ८ टीकामदीया च भिषग्वराणां स्यादन्त्ये ज्ञानविहृदये च विद्यावतानां च विनादहेतो भिषग्वराणां गुणि
नां च कोशः ९ यस्यां रवाननियोगेन टीकेयं च मया कृता तेन पुण्येन सकलं जगदस्त्वनिरामयं १० इति श्रीमकोणेरिभ
रवैद्यसुतसुदभूद्वैद्यविरचितायां वैद्यजीवनटीकायां टीपिकारव्यायां पंचमोऽष्टासः समाप्तः ५ शंभुभवतु
श्रीः ७ श्रीः ७ श्रीः ७ श्रीः ७ श्रीः ७

इतिवैद्यजीवनसटीकसमाप्तः पत्रं २६